

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Bc. Dominika Cabicarová

Koncept populismu a analýza politiky Silvia Berlusconiho

Concept of Populism and Analysis of the Politics of Silvio Berlusconi

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Mgr. Radku Bubnovi za vedení mé diplomové práce a za připomínky a podněty, které mi během psaní poskytoval. Zároveň děkuji Massimilianu Andrettovi, Ph.D. a Prof. Paolu Nellovi za informace a rady týkající se výběru tématu práce, Mgr. Janu Bíbovi a Francescu Giumellimu, Ph.D. za poskytnuté studijní materiály a Leonardovi Giovannellimu a Gianlucovi Miniacimu, Ph.D. za společné diskuse, jejich cenné názory a rady při překladu z italského jazyka. Poděkování v neposlední řadě patří také mé rodině a všem, kteří mě během psaní podporovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 15. července 2013

.....
Dominika Cabicarová

Abstrakt

Hlavním předmětem zájmu v předkládané diplomové práci je teoretický koncept populismu a na jeho základě analýza politického stylu a konkrétních politických kroků jedné z nejvýznamnějších, ale také nejkontroverznějších osobností italské politiky posledních několika desetiletí, Silvia Berlusconiho.

Hlavním cílem této práce je prověřit úvodní hypotézu, že Silvio Berlusconi je pragmatickým politikem, jehož politika a zejména politický styl obsahují identifikovatelné prvky populismu a odpovědět na otázku, zda lze Silvia Berlusconiho vzhledem k nastíněným teoriím populismu považovat představitele populismu, tedy zda splňuje definiční kritéria uvedená v teoretické části práce. Vedlejším záměrem je poskytnout srozumitelný náhled na konceptuální aspekty populismu a jeho příčiny a identifikovat je na případu Itálie.

Práce je koncipována do tří částí. Po první úvodní části bude ve druhé části definován teoretický a metodologický rámec, přičemž se práce zaměřuje obecně na problém populismu zmapováním soudobých teoretických poznatků týkajících se této problematiky. Práce stručně rekapituluje historický vývoj populistických hnutí v soudobých západoevropských demokraciích, přehledně a srozumitelně shrnuje základní definiční znaky teoretického konceptu populismu a předkládá různé ucelené definice populismu, přičemž je důraz kladen na práce a interpretace nejvýznamnějších autorů. Součástí teoretické části je také identifikace ideologických, politických a společensko-ekonomických podmínek, které umožňují nebo které napomáhají zrodu populismu. Zkoumána je také otázka, jaký je vztah populismu a demokracie.

Na tomto teoretickém základě je následně koncept populismu aplikován na případ Itálie, s cílem určit, zda lze některé z uvedených definičního rysů v rámci konceptu populismu najít v italském politickém systému a konkrétní politice a politickém stylu Silvia Berlusconiho. Třetí část práce se tedy věnuje nejprve stručnému shrnutí soudobé historie Itálie, hlavních specifik politického systému a podmínkám, které mohou usnadnit zrod a rozvoj populismu. Dále se práce zabývá osobností mediálního magnáta Silvia Berlusconiho, jeho rolí, politikou a vznikem a postavením politické strany Forza Italia, kde se budeme snažit určit konkrétní rysy populismu. V závěru jsou shrnuty výsledky zkoumání a je částečně potvrzena úvodní hypotézy a tedy tvrzení, že Silvio Berlusconi dle konceptu populismu není populistou v pravém slova smyslu nicméně jeho politický styl a zejména rétorika obsahuje výrazné populistické rysy.

Klíčová slova

populismus

rozpad stranického systému

Silvio Berlusconi

Itálie

italská pravice

Forza Italia

Abstract

The presented paper deals with a theoretical concept of populism and analysis of political style and politics of one of the most important but also most controversial figures of Italian politics over the past few decades, Silvio Berlusconi.

The main objective of this paper is to verify the initial hypothesis that Silvio Berlusconi is a pragmatic contemporary politician whose politics and the political style includes identifiable elements of populism and to answer the question whether Silvio Berlusconi, due to the theories outlined on populism, could be considered as a representative of populism and whether his case meets the definition criteria set out in the theoretical part. A secondary objective is to provide a clear overview of the conceptual aspects of populism and its causes and identify these on the case of Italy.

The work is divided into three parts. After introduction in a second chapter the theoretical and methodological framework will be defined. With a general focus on the concept of populism we will map the contemporary theoretical knowledge concerning this issue. The paper briefly summarizes the historical development of the populist movement in contemporary Western democracies, clearly and comprehensively summarizes the defining features of the theoretical concept of populism and presents various comprehensive definition of populism, with the emphasis on work and interpretation of the most important authors. The theoretical part also includes identification of ideological, political and socio-economic conditions that allow or facilitate the emergence of populism. Examined is also the question, what is the relationship of populism and democracy.

On this theoretical basis the concept of populism is then applied to the case of Italy, in order to verify whether any of the features in the definition of the concept of populism could be found in the Italian political system and specific policies and political style of Silvio Berlusconi. The third part of the paper offers brief summary of the history of contemporary Italy, the main aspects of the political system and the conditions that may facilitate the emergence and development of populism. The work deals with the personality of the media tycoon Silvio Berlusconi, with his role, politics and the development of his political party Forza Italia, where we try to identify the specific features of populism. The conclusion summarizes the results of analysis and partially confirms the initial hypothesis and the claim that Silvio Berlusconi

according to the concept of populism cannot be considered as a populist, however, his political style and especially rhetoric contains significant features of populism.

Key words

Populism

Party system breakdown

Silvio Berlusconi

Italy

Italian right

Forza Italia

Estratto

L'obiettivo principale della presente tesi riguarda un concetto teorico di populismo e analisi di stile politico e concreti passi politici di una delle più importanti ma anche più controverse figure della politica italiana degli ultimi decenni, Silvio Berlusconi.

L'obiettivo principale della tesi è quello di validare l'ipotesi iniziale che Silvio Berlusconi è un politico contemporaneo pragmatico, le cui azioni politiche includono elementi identificabili di populismo e quindi di rispondere alla domanda se Silvio Berlusconi sia un rappresentante del populismo e se soddisfi tutti i criteri di definizione menzionati nella parte teorica. Un obiettivo secondario è quello di fornire una visione chiara degli aspetti concettuali del populismo e delle sue cause ed identificare le stesse nel caso dell'Italia.

Il lavoro è diviso in tre parti. Dopo la prima sezione introduttiva il quadro teorico e metodologico sarà definito nel secondo capitolo. Con un particolare riferimento al concetto di populismo si cercheranno di inquadrare le conoscenze teoriche contemporanee riguardo a questo problema. Il documento riassume brevemente lo sviluppo storico del movimento populista nelle democrazie occidentali contemporanee, in modo chiaro e completo, riassume le caratteristiche che definiscono il concetto teorico di populismo e presenta varie definizioni complesse del populismo, con particolare enfasi sul lavoro e sull'interpretazione dei più importanti autori. La parte teorica prevede anche l'identificazione delle condizioni ideologiche, politiche e socio-economiche che consentono o facilitano la nascita del populismo. Viene esaminato anche il problema del rapporto tra populismo e democrazia.

Su questa base teorica il concetto di populismo viene poi applicato al caso dell'Italia, con l'obiettivo di determinare se qualcuna delle caratteristiche tipiche del fenomeno del populismo possono essere ritrovate nel sistema politico italiano e nello specifico stile politico di Silvio Berlusconi. La terza parte del lavoro offre un breve riassunto della storia contemporanea dell'Italia, gli aspetti principali del sistema politico e le condizioni che possono facilitare la nascita e lo sviluppo del populismo. Il lavoro affronta la personalità del magnate dei media Silvio Berlusconi, il suo ruolo, e lo sviluppo della sua posizione politica e del suo partito Forza Italia, dove si cerca di identificare le caratteristiche specifiche del populismo. La conclusione riassume i risultati dell'analisi e valida parzialmente l'ipotesi iniziale affermando che Silvio Berlusconi non

si può considerare un populista in senso stretto, però, il suo stile politico e soprattutto la sua retorica contiene significative caratteristiche del populismo.

Parole chiavi

Populismo

Declino del sistema dei partiti

Silvio Berlusconi

Italia

Destra italiana

Forza Italia

Obsah

Seznam použitých zkratk	13
1. Úvod	14
1.1. Zvolená metoda práce	17
1.2. Stav dosavadního bádání a dostupná odborná literatura	18
2. Koncept populismu a jeho teoretické uchopení	21
2.1. Etapy vývoje populismu a současné populistické strany	23
2.2. Defínice a typologie populismu	25
2.3. Příčiny a předpoklady vzniku současného populismu	31
2.3.1. Ideologické předpoklady	32
2.3.2. Sociální předpoklady	34
2.3.3. Politické předpoklady	35
2.4. Populismus a jeho vztah k demokracii	36
3. Příklad Itálie	40
3.1. Italská anomálie: Charakter italské demokracie a její krize	40
3.2. Silvio Berlusconi a <i>Forza Italia</i>	45
3.2.1. Tvůrce mediálního impéria	46
3.2.2. Od podnikatele ke státníkovi	48
3.2.3. Forza Italia jako nový typ politické strany	52
3.3. Itálie jako země mnoha populismů	54
3.3.1. Berlusconi: příklad postmoderního populismu?	55
3.3.2. Příčiny zrodu populismu v Itálii	60
4. Závěr	62
Seznam použitých zdrojů	65

Seznam použitých zkratk

AN	Alleanza Nazionale
CdL	Casa della Libertà
DC	Democrazia Christiana
FI	Forza Italia
FN	Front National
FPÖ	Freiheitliche Partei Österreichs
LN	Lega Nord
LPF	Lijst Pim Fortuyn
MSI	Movimento Sociale Italiano
PDL	Popolo della Libertà
PDS	Partito Democratico della Sinistra
PSI	Partito Socialista Italiano
PCI	Partito Comunista Italiano
UQ	Frontr dell'Uomo Qualunque
VB	Vlaams Blok

1. Úvod

Jak je patrné již ze samotného názvu práce, předmětem výzkumu předkládané diplomové práce je fenomén populismu v současné Itálii a analýza politického stylu a konkrétních politických kroků jedné z nejvýznamnějších, ale také nejkontroverznějších osobností italské politiky posledních několika desetiletí, Silvia Berlusconiho. Při výběru tématu práce hrál významnou roli fakt, a to že nejen v běžném zpravodajství, ale ani na české akademické půdě se Itálií, její historií a politikou, téměř nikdo nezabývá a události tohoto významného evropského státu často zůstávají opomenuty. Důsledkem toho existuje jen velmi málo dostupné literatury v českém jazyce a dalo by se tak říci, že je to oblast u nás do velké míry ještě neprobádaná, která nabízí ještě velmi široké pole k možnému zkoumání. V době výběru tématu byla politická situace v Itálii velmi napjatá. Bylo to období poslední éry Silvia Berlusconiho krátce před jeho odchodem z premiérského křesla, kterou velká část Italů prožívala velmi emotivně a celá řada z nich (zejména mladší generace, která je výrazněji levicově orientovaná) negativně. Kroky Berlusconiho vlády, premiérovy politické skandály a vůbec jeho postavení v Itálii byla témata ve společnosti hojně diskutovaná. Na pultech knihkupectví se objevovaly kritické studie, odborná i laická veřejnost mluvila o populismu, o problému propojení politiky a médií, jehož negativním příkladem, který ztělesňuje právě Berlusconi, který fakticky ovládající téměř všechn mediální průmysl - jak televizi, tak i rozhlas a několik knižních nakladatelství, Itálie bezpochyby je. Vyvstávaly otázky, zda lze vůbec zemi, ve které neexistují nezávislá média, stále považovat za plnohodnotně demokratickou.

Pod vlivem těchto události se prvotní úvahy nad tématem ubíraly několika různými směry. Na jedné straně to byly úvahy o konceptu populismu, který, ač není konceptem novým a je už delší dobu v centru akademických úvah, je dodnes problematicky definovatelný a neurčitý, a který je v současné době hojně a v mnoha případech nesprávně používán. Mezi odborně formulovanými teoretickými koncepty a tím, co bývá velmi často v českých ale i zahraničních médiích a v běžné mluvě mimo odborné kruhy označováno termíny jako jsou populismus, populista, populistická politika, populistický styl apod. je velmi často diametrální rozdíl. Za populistické chování bývá velmi často označováno něco, co vůbec těmto teoriím neodpovídá či co lze z hlediska těchto teorií považovat spíše za normální politické chování v naší současné postmoderní společnosti. Druhý typ úvah navazoval na první a týkal se specifického případu

Itálie, která bývá označována za zemi mnoha populismů, a toho, zda existují nějaké dané a identifikovatelné strukturální příčiny – politické, ideologické nebo socioekonomické, které podmiňují častý vznik a přežití populismu právě zde. Tyto úvahy zahrnovaly zkoumání specifických rysů italské společnosti a zejména nastavení a jednotlivé prvky politického a stranického systému.

Populismus je termínem, který poslední dobou slyšíme stále častěji a s větší intenzitou. Používá se v médiích, je častým tématem politických debat a je také předmětem zkoumání na akademické půdě, kde se mu s velkým zájmem čím dál více věnuje řada badatelů. Nejedná se však v žádném případě o fenomén, který by byl pro naši společnost něčím novým. S výskytem populismu nebo tzv. populistických stran se dle prvních rozsáhlejších studií věnujícím se tomuto tématu setkáváme již od první poloviny minulého století. Populismus ve svých počátcích byl chápán rozdílněji, než je tomu dnes, ačkoliv některé základní obecné charakteristiky přetrvávají a bylo by velmi obtížné najít definici, která by nezdůrazňovala sílu a důležitost lidu jako hlavní prvek. Populismus byl zpočátku synonymem pro reakční politické hnutí té části společnosti, která se nebyla schopna vyrovnat s probíhajícími modernizačními a industrializačními změnami (případ USA), nebo pro reformní politická hnutí bojující proti starým zakořeněným monarchistickým pořádkům (Rusko). Koncept prodělal historicky řadu proměn, a to zejména v souvislosti s postupným rozšiřováním a aplikováním na řadu velmi odlišných (geograficky, ale i povahově) dalších případů, zejména na nedemokratické režimy třetího světa, Latinské Ameriky, ale také zhruba od 90. let dvacátého století také na velkou většinu vyspělých západoevropských demokracií, kde se populistické strany staly významnou součástí stranického systému těchto zemí, kterou nelze přehlížet a která tak svou existencí přinutila odborníky intenzivně se zabývat vzájemným vztahem – propojením či averzí a napětím – mezi demokracií a populismem.

Itálie několika posledních desetiletí v tomto ohledu představuje specifický případ, neboť se stala místem zrodu hned několika politických hnutí, u nichž bychom mohli hledat rysy populismu a která v žádném případě nelze považovat za marginální fenomény. Obrovské množství více či méně úspěšných hnutí spojených se jmény jako Guglielmo Giannini, Antonio Di Pietro, Achille Lauro, Leoluca Orlando a další, jejichž společným jmenovatelem je právě populismus, značí, že tento fenomén má v Itálii hluboké kořeny, které se začaly projevovat plně v různých formách v poválečném období. Ale až zejména po roce 1993 zde podle některých autorů nalezneme dva velmi dobré příklady populismu reprezentované dvěma silnými osobnostmi, Umberto Bossim a Silviem Berlusconiem, díky nimž se tak z Itálie stala jakási

pomyslná výzkumná laboratoř, která nabízí velmi široký prostor ke zkoumání a která bývá označována za anomálii v evropském geografickém prostoru. Při zkoumání ojedinělého případu Itálie tak vyvstává množství otázek, neboť vyvrací hned několik do té doby všeobecně sdílených předpokladů. Mimo jiné ukazuje, že za určitých podmínek může být reálné, aby i malé lokální hnutí uspělo na národní úrovni a získalo podstatný vliv i v celostátním měřítku. Dále prokazuje, že oslabený politický systém zmítaný dlouhodobou setrvávající krizí je mnohem náchylnější k vzniku populistických tendencí a může dokonce vytvořit příležitost a otevřít politickou scénu pro více než jednoho populistického vůdce v jedné zemi, dokonce i v případě, že mezi nimi zpočátku neexistuje žádná forma spolupráce. Skutečnost, že Bossiho i Berlusconiho politická uskupení zůstávají už po několik desetiletí aktivními politickými hráči na národní úrovni, vyvrací také argument některých autorů, že populistická hnutí zaznamenávají pouze krátkodobý úspěch a po nějaké době se stávají marginálními a že mají malou šanci chopit se politické moci na národní úrovni.

V této práci se nejprve pokusíme definovat teoretický a metodologický rámec, přičemž se zaměříme obecně na problém populismu a zmapujeme soudobé teoretické poznatky této problematiky. Na začátku zasadíme téma konkrétního kontextu tím, že stručně shrneme historický vývoj populistických hnutí zejména v soudobých západoevropských demokraciích. Dále se pokusíme přehledně a srozumitelně shrnout základní definiční znaky teoretického konceptu populismu a předložit různé ucelené definice populismu, přičemž budeme klást důraz na práce a interpretace nejvýznamnějších autorů zabývajících se tímto tématem, abychom pak ve druhé části práce mohli ověřit, zda se tyto definice dají aplikovat na případ Itálie a Silvia Berlusconiho. Nezbytnou součástí první, teoretické části práce bude zamyšlení se nad podmínkami, které umožňují nebo které napomáhají zrodu populismu, a to jak ideologickými a politickými, ale i společenskými a ekonomickými. V textu nelze opomenout ani jedno z nejhlavnějších úskalí tohoto konceptu, a to vztah populismu k demokracii, který mnozí považují za ambivalentní. Zpočátku převládal názor, že je mezi nimi stále vzrůstající napětí a že populismus je negativním jevem, který demokracii destabilizuje. Zásadní je tedy také otázka, zda je populismus inherentní součástí všech soudobých demokratických režimů, který se projevuje v různé intenzitě, a tedy že mezi nimi existuje vzájemné propojení, nebo zda se jedná o jev vyskytující se pouze za určitých specifických podmínek, který nijak nesouvisí s podstatou demokracie jako takové.

Na tomto teoretickém základě se poté pokusíme identifikovat, zda můžeme některé z uvedených definičních rysů najít v italském politickém systému a konkrétní politice a politickém stylu Silvia Berlusconiho. Pokud ano, budeme se snažit určit, jaké jsou jejich příčiny. Druhá, praktická část práce se tedy bude věnovat konkrétnímu případu Itálie a bude zaměřena nejprve na stručné shrnutí soudobé historie Itálie a hlavních specifik politického systému, zejména v souvislosti s přetrvávající krizí politického systému, operací *mani pulite*, charakterem stranického systému a tzv. *partitokracií*, tedy událostem, které úspěchu Silvia Berlusconiho předcházely a které nám pomohou odhalit možné politické a socioekonomické podmínky usnadňující zrod a rozvoj populismu. Dále se práce bude zabývat osobností mediálního magnáta Silvia Berlusconiho, jeho rolí, politikou a vznikem a postavením jeho politické strany Forza Italia, kde se budeme se snažit určit konkrétní rysy populismu na pozadí procesu obnovení italské pravice. Bude zkoumána hypotéza, že Silvio Berlusconi je pragmatickým politikem, jehož politika a zejména politický styl obsahují identifikovatelné prvky populismu.

Hlavním cílem této práce je tedy zkoumat prvotní hypotézu a odpovědět na otázku, zda lze Silvia Berlusconiho vzhledem k nastíněným teoriím populismu považovat představitele populismu, tedy zda splňuje definiční kritéria uvedená v teoretické části práce. Vedlejším záměrem je poskytnout srozumitelný náhled na konceptuální aspekty populismu a jeho příčiny a identifikovat je na případu Itálie. Závěrečná část práce uvede a shrne výsledky předchozího zkoumání a potvrdí nebo případně vyvrátí platnost této úvodní hypotézy.

1.1. Zvolená metoda práce

Téma zvolené pro tuto diplomovou práci pro svou povahu spadá převážně do oblasti politické vědy. Je to však do velké míry téma interdisciplinární, zasahující do dalších vědních oborů respektive pod - oborů humanitního zaměření, což při výběru samotné metody zpracování nebylo možné přehlédnout – jde zejména o politickou filozofii, politickou historii, ale také sociologii, mediální studia a další. Nejdůležitějšími teoriemi z těchto vědních oblastí podstatné pro předkládanou práci jsou především teorie populismu, teorie politických stran a stranických systémů, teorie volebních systémů, teorie moderních demokracií a dále pak koncepty občanské a politické kultury. Pro vypracování práce bude použita kombinace analytické a komparativní metody. Na základě studia dostupných teoretických materiálů a studií konceptu populismu na

straně jedné, na straně druhé pak na základě studia stranického tisku, novinových článků a dalších dostupných zdrojů ke studiu politiky Silvia Berlusconiho se pokusím analyzovat a porovnat, zda v italské politice éry Berlusconiho naležeme rysy odpovídající konceptu populismu.

1.2. Stav dosavadního bádání a dostupná odborná literatura

Populismus není v odborné literatuře a akademické sféře v žádném případě novým tématem. Po velmi dlouhou dobu byl tento pojem aplikován pouze na případ severoamerických politických hnutí farmářů, kteří obhajovali hlas lidu proti zkorumpovaným politickým stranám. V padesátých a šedesátých letech 20. století docházelo k proměňování a rozšiřování původního konceptu a jeho aplikaci na další země, jakými byla například Perónova Argentina, kde se pod označením populismus skrývala politická mobilizace kombinující relativně formální politická pravidla s charismatickým vůdcovstvím. Koncept byl následně ještě několikrát dále redefinován, a to v kontextu jeho pozdějšího používání v rámci studia chování diktátorských režimů třetího světa. Fenomén populismu, jeho vztah k demokracii a zájem o studium tzv. populistických stran se však intenzivněji projevil až v posledních několika desetiletích v souvislosti s tzv. znovuobjevením populismu a výskytem populistických politických stran jako nových aktérů ve stranickém systému řady západoevropských demokracií. Řada z nich byla či je pouze marginálními aktéry s krátkodobým voličským úspěchem, jiné se staly dlouhodobě přítomnými a stabilními prvky západoevropských stranických systémů, které se významně podílí na politickém životě a významně ovlivňují podobu politické soutěže.

Populismus je v současné době pojmem velmi moderním, který zaznívá ze všech stran a který patří snad mezi nejvíce užívané charakteristiky v rámci fungování politiky a politických stran západoevropských zemí. Nicméně vzhledem k proměnám a rozšířením, které historicky obsah konceptu populismu a populistických politických stran prodělal, došlo k situaci, kdy ztratil mnoho ze své původní určitosti a jednoznačnosti a kdy pod nálepku populismus bývá zahrnována téměř jakákoliv forma netradiční politické mobilizace. Tímto vznikl pozoruhodný paradox, kdy i přes velice frekventované uplatňování termínu populismus (jak v odborné tak i laické sféře) se mu nedostává odpovídající srozumitelné definice a konceptualizace a chybí mu tolik potřebná soudržnost. Řada autorů a akademiků v rámci odborného politologického diskursu si je

tohoto problému vědoma a snaží se s ním vyrovnat a tento koncept uchopit tak, aby mu vrátili jeho soudržnost a odpověděli na otázky, co je to v dnešní době vlastně populismus a jak ho definovat.

Reflexe populismu v odborné literatuře je dnes již velice bohatá a různorodá, ale naráží na již zmíněná metodologická úskalí. Autoři předkládají různé definice a náhledy na populismus a jeho vztah k demokracii. Stanovené definice se liší zejména tím, jaká jednotliví autoři volí definiční kritéria a jaký je jejich počet. Problematickou ale zůstává také míra, do jaké musí být daný atribut naplněn, aby se dalo mluvit o populismu, a také problém jejich obtížné verifikovatelnosti a s tím související vysoká míra relativity. V neposlední řadě je další překážkou užívání nejednotné terminologie. Setkáváme se s termíny anti - politické strany, radikální pravice, nová pravice, radikální populismus, nový populismus, anti - establishmentové politické strany a politická hnutí a mnoho dalších. Tyto pojmy se mohou prolínat, v řadě případů však v sobě zahrnutí odlišná definiční kritéria a obsahy. Nejasná terminologie tak přispívá k ještě větší nesrozumitelnosti a diskusím o vágnosti celého teoretického konceptu. Vytvoření jednotného a srozumitelného konceptuálního rámce se tedy zdá být v tomto případě nepřekonatelným problémem a až na několik výjimek má většina příspěvků do diskuse o populismu spíše formu případových studií, které se zabývají empirickými případy úspěchu jednotlivých populistických politických stran v konkrétních geografických oblastech. Větší komparativní a systematické dílo chybí a zůstává otázkou, zda vůbec samotná charakteristika populismu a jeho neurčitost umožní k němu někdy dospět.

Mezi již klasické a nejobsáhlejší práce 70. let zabývající se populismem patří soubor textů a případových studií editovaných Ernestem Gellnerem a Ghita Ionescu, *Populism: It's meanings and National Characteristics*, kde je v jednotlivých příspěvcích podrobně analyzována Severní Amerika, Latinská Amerika, Rusko, Afrika, ale i nové výskyty populismu v západní a východní Evropě. Mezi další významné klasické autory, jejichž práce výrazně přispěly ke studiu populismu a kteří předkládají propracované definice populismu, patří Margaret Canovan, John Lukacs, Hans-Georg Betz, Yves Mény a Yves Surel, Paul Taggart, Francisco Panizza, Benjamin Arditi, Cas Mudde, Cristina Paolucci, Daniel Albertazzi a Duncan McDonnell a mnoho dalších, jejichž práce jsou dostupné v anglickém jazyce.

Dostupné odborné literatury týkající se specifického případu Itálie a italského populismu je poněkud méně, nicméně velmi přínosné jsou práce věnující se obecně italské historii (Aurelio Lepre, *Storia della prima repubblica*), dále práce autorů věnující se současné italské politice,

Silviu Berlusconi a politickým stranám (Paul Ginsborg, Charles Young, Alexander Stille, Geoff Andrews) a také publikace věnující se problému populismu v Itálii a jeho příčinám dostupné v italském jazyce, zejména Marco Tarchi, *L'Italia populista*, Alfio Mastropaolo, *La mucca pazza della democrazia* a práce Gianfranca Pasquina či Stefana Fella a Carla Ruzzy.

2. Koncept populismu a jeho teoretické uchopení

Po skončení druhé světové války byla nejčastěji skloňovaným termínem a předmětem akademických debat ideologie marxismu. Poté ji vystřídalo vítězství liberalismu na konci osmdesátých a na počátku let devadesátých, nicméně od devadesátých let minulého století slyšíme čím dál častěji termín nový - populismus, který zahltil prostor médií i politických a odborných debat. Na rozdíl od předchozích velkých ideologií, jakými byly a jsou marxismus a liberalismus, které mají své dobře identifikovatelné principy, hodnoty, a které se dají považovat za globální teorie a interpretace s jasnou představou světového uspořádání, se na první pohled zdá, že populismus není teorií v pravé slova smyslu a že tyto charakteristiky přisuzované předchozím postrádá.¹

Populismus je termínem vágním a často působí pouze jako jakási etiketa či označení, které postupem času získalo v polemikách negativní konotace a znamená urážku politických nepřátel a někdy téměř až vyloučení ze slušné, liberálně-demokratické politiky.² Toto označení je v téměř všech případech používáno těmi druhými, ale nikdy ne samotnými aktéry, kteří bývají označováni za populisty. Oni samotní většinou dávají přednost definicím, které jsou odvozená od slova lid, neboť apelují právě k němu. V zásadě se ve veřejném diskurzu objevují dvě interpretace toho, co je to populismus. Na jedné straně je odkazováno k vysoce emotivní a zjednodušující politice s dobrými úmysly, na straně druhé ještě častější interpretací bývá chápání populismu jako oportunistické politiky s cílem získat co největší počet voličů za každou cenu spíše než hledání uspokojivého, rozumného a přijatelného řešení.³ Ačkoliv jsou tyto dva přístupy v povědomí veřejnosti velice rozšířené, mají jen velmi málo společného s tím, jak je populismus chápán v akademické sféře. Ani mezi odborníky nepanuje shoda na tom, jaká je přesná definice populismu, nicméně ve všech případech odborníci popisují populismus jako specifický typ vztahu mezi elitami a lidmi, případně lidem.

Přibližně od 80. let minulého století, kdy se začínaly objevovat první novodobé tzv. populistické strany, vzniklo také bezpočet odborných materiálů, studií, publikací a článků, které se s tímto tématem snažily po teoretické stránce vypořádat. Převážná většina z nich má

¹ Mény, Yves - Surel, Yves: *Populismo e Democrazia*. 2004, s. 8.

² Philippe C. Schmitter: A Balance Sheet of the Vices and Virtues of Populisms, paper prepared for *The Challenge of the New Populism conference*, 10–11 May 2006, Sofia, Bulgaria.

³ Mudde, Cas. The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*, vol. 39 (2004), no. 4, s. 542–543.

společných několik základních témat, která se prolínají. Snaží se určit jednoznačná definiční kritéria, která by mohla být univerzálně použita na všechny výskyty populismu, přičemž většinou zdůrazňují hlavní roli lidu, nepřátelskost a nedůvěru vůči elitám a reprezentativní formě demokracie a s tím související favorizování forem přímé demokracie, ideologickou vágnost, která populismu dává možnost přiklánět se k protikladným pólům politického spektra a která většinou předurčuje jeho epizodický charakter, velkou roli nacionalismu, a v neposlední řadě autoři také zkoumají příčiny jeho zrodu, jeho vztah k demokracii a také otázku, zda jde o patologickou formu potenciálně ohrožující stabilitu a existenci liberální demokracie.

Autory kromě výše uvedených témat spojuje také teze o obtížné uchopitelnosti problému populismu a jakási frustrace z nemožnosti nalézt uspokojivou a všeobecně platnou definici a definovat nedefinovatelné, která souvisí zejména s tím, že je populismus historicky i geograficky rozšířen do mnoha různorodých oblastí, které nesdílejí mnoho společných znaků a jsou odlišné i na úrovni systému, protože ne ve všech případech se jedná o liberální demokracie. Další překážkou, která ubírá celému konceptu na jednoznačnosti je také skutečnost, že za populistická můžeme označovat různá hnutí, režimy, politické strany, politickou strategii, ale populismus lze chápat i jako ideologii, diskurzivní styl, nástroj rétoriky nebo dokonce i psychologický postoj.⁴ Jiným společným jmenovatelem studií populismu je jejich až alarmující charakter a jejich vize populismu jako určité hrozby vůči liberální demokracii, jako patologického pseudodemokratického jevu, který vzniká zkorumpováním demokratických idejí.⁵ V posledních letech bylo dominantní tendencí v odborné akademické literatuře analyzovat populismus v západní Evropě jako fenomén výhradně pravice v rámci tzv. konceptu extrémní pravice, nicméně tento přístup může být do velké míry zavádějící, protože termín populismus je daleko širší a na ideologické škále se neomezuje pouze na pravici.

⁴ Tarchi, Marco: *L'Italia populista. Dal Qualunquismo ai Girotondi*. 2003, str. 13.

⁵ Taguieff, Pierre-André. Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes, Vingtième Siècle. *Revue d'histoire*, vol. 56 (1997), s. 5.

2.1. Etapy vývoje populismu a současné populistické strany

Jak již bylo několikrát řečeno, populismus není zdaleka novým fenoménem v politice liberálních demokracií. Mezi první hnutí, která bývají označována jako populistická, bývá řazena *People's Party*, americké hnutí farmářů, které krátce působilo již na sklonku devatenáctého století a které se jako jedno z mála hnutí samo označovalo za populistické. Dokonce i v poválečné Evropě, kde byl populismus po dlouhou dobu dáván negativně do souvislosti s nacionalismem a potažmo fašismem, který jeho obraz do značné míry zkompromitoval, najdeme řadu příkladů hnutí vykazujících znaky populismu a pokusy o jeho zcela nové pojetí. Prototypem evropského populismu v pozdních čtyřicátých letech se v postfašistické Itálii stalo hnutí Fronta obyčejného člověka Guglielma Gianniniho (*il Fronte dell'Uomo qualunque*), hned záhy poté ve Francii vzniká tzv. poujadismus, hnutí Pierra Poujadeho Svaz na obranu obchodníků a řemeslníků (*Union de Defense Commerçants et Artisans*) působící v letech 1953-1956 a v letech sedmdesátých zažívala nevídaný úspěch strana pokroku (*Fremskridtspartiet*) bývalého dánského právníka Mogense Glistrupa.⁶ Zatímco výše uvedené politické strany bývají zařazovány do pravicového politického spektra, v následujícím období šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let bývá populismus spojován převážně s novou levicí v souvislosti se studentskými protesty a s vlnou nových společenských hnutí, zejména se vznikem anti-globalizačních hnutí a také tzv. zelených stran, které se v populistickém stylu postavily do opozice a začaly protestovat proti stávajícím politickým elitám a tradičním politickým stranám a jejich hodnotám.⁷

I Latinská Amerika, Spojené Státy Americké, Rusko, Afrika a země Třetího světa mají ve své politické historii příslušníky populismu. Počínaje ruskými *narodniki* v předrevolučním Rusku, přes americký populismus sedmdesátých let devatenáctého století, Juana Peróna v Argentině, hnutí Sociální kredit v Kanadě v letech třicátých minulého století, až po případ Nyerereho v Tanzánii vidíme, že se populismus rozhodně nevyskytuje zřídka.⁸ Zástupce populistických stran nalézt i v poválečném období v různorodých (sociálně, etnicky, nábožensky) zemích v oblasti východní Evropy: katolickém Polsku a Maďarsku, ortodoxním Rumunsku, Bulharsku, Jugoslávii, a také v Československu. V těchto zemích byl populismus ztělesňován

⁶ Tarchi, Marco: *L'Italia populista. Dal Qualunquismo ai Girotondi*. 2003, s. 37-39.

⁷ Mudde, Cas. The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*, vol. 39 (2004), no. 4, s. 548.

⁸ Taggart, Paul. Populism and Representative Politics in Contemporary Europe, *Journal of Political Ideologies*, vol. 9 (2004), no. 3., s. 270.

v podobě agrárních politických stran, které zastupovaly největší společenskou třídu rolnictva a obhajovaly venkov proti procesu industrializace a urbanizace, zejména pokud šlo o problematiku poválečných pozemkových reforem.⁹

Dnes již klasický a nejvíce citovaný sborník textů týkající se populismu editované Ghitou Ionescu a Ernestem Gellnerem z roku 1969¹⁰ se věnuje právě těmto zemím, ale vzhledem k roku vydání sborníku nám neříká nic o zemích západní Evropy,¹¹ ve kterých dochází ve druhé polovině dvacátého století ke vzniku nového druhu stran, velmi odlišného od tradičních stran tak, jak je známe, a které ve většině případů zcela nezapadají do klasického schématu velkých evropských stranických rodin německého politologa Klause von Beymeho.¹² Tyto nové strany, které se staví proti dosavadnímu politickému uspořádání a tradičním politickým stranám bývají označovány za novou, extrémní nebo radikální pravici, za radikální pravicový populismus, nacionální populismus, nový populismus, anti-politické strany či právě anglickým termínem anti-political establishment parties,¹³ kterým právě bývá často přisuzován přívlastek populistické. Agenda takovýchto politických stran pak bývá směsicí politiky proti přistěhovalectví, negativní postoj ke zdanění a etnický regionalismus, což mívá často za následek jejich zjednodušené vnímání v souvislosti s neofašismem.

Podle Case Muddeho se tyto populistické strany od devadesátých let minulého století staly součástí politického uspořádání zemí západní Evropy a populismus běžným rysem politiky.¹⁴ Mezi nejčastěji jmenované příklady takovýchto stran v médiích i akademické sféře patří radikálně nacionalistické strany jako Haiderova strana Svobodných (*Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*), Národní fronta Jean-Marie Le Pena (*Front National, FN*), nebo méně radikální pravicové strany tzv. nové pravice jako Pim Fortuynova strana v Nizozemí (*Lijst Pim Fortuyn, LPF*), *Forza Italia* mediálního magnáta Silvia Berlusconiho, středovní nizozemští

⁹ Ionescu, Ghita: Eastern Europe. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969, s. 97.

¹⁰ Ionescu, Ghita - Gellner, Ernest (eds.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969.

¹¹ Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 1.

¹² Typologii devíti stranických rodin vypracoval německý politolog Klaus von Beyme na základě koncepce štěpných linií ve společnosti, tzv. cleavages. Podle toho historicky vymezuje liberální a radikální strany, konzervativní strany, strany socialistické a sociálnědemokratické, křesťanské strany, komunistické strany, agrární strany, regionální a etnické politické strany, krajní pravici a jako poslední ekologické strany. Mudde, Cas: *The Ideology of the Extreme Right*. 2000, s. 2-3.

¹³ Přehled terminologie, jakou používají jednotliví autoři, uvádí systematicky Cas Mudde. Viz Mudde, Cas: *Populist Radical Right Parties in Europe*. 2007, s. 11-12. S termínem anti-political establishment parties (APE) pracuje Amir Abedi, viz. Abedi, Amir: *Anti-Political Establishment parties. A Comparative Analysis*. 2004.

¹⁴ Mudde, Cas. *The Populist Zeitgeist, Government and Opposition*, vol. 39 (2004), no. 4, s. 551.

Demokraté 66 (*Democraten 66*), ale i separatistická Bossiho Liga severu (*la Lega Nord, LN*) a belgický Vlámský blok (*Vlaams Blok, VB*).

Na první pohled se zdá, že tyto velmi různorodé strany nemají nic společného. Nacházejí se v odlišných částech politického spektra, na levici, středu i pravici, odlišují se vlastní ideologií, svou velikostí, organizační strukturou, některé po velmi krátké době zaniknou, jiné se na politické scéně udržují i nadále. Ačkoliv mají odborníci problém shodnout se na tom, co konkrétně vlastně tyto politické strany charakterizuje a jaké jsou jejich společné znaky, jsou jednotní v tom, že je považují za populistické, případně připouštějí, že se jedná o jiné formy politické mobilizace, než jsme doposud znali. Tyto strany mají společný jeden velmi důležitý faktor, a tím je jejich postoj vůči stávajícímu politickému uspořádání a silné populistické tendence vzhledem k tomu, že tito politikové, hnutí a politické strany užívají populismus k velice účinnému zpochybňování fungování zastupitelské demokracie v soudobé Evropě¹⁵ a stávají se tak jejím velkým vyzyvatelem.

2.2. Definice a typologie populismu

Pokusů o definování populismu nalezneme v akademické literatuře celou řadu, nicméně i přes velmi rozsáhlý počet systematických pokusů je překvapující, že v této oblasti dodnes nepanuje širší konsensus. Téměř všechny publikace, články a studie začínají poněkud pesimisticky tím, že se jedná o nepolapitelný koncept a Margaret Canovanová zdůrazňuje, že ačkoliv je termín užíván velmi frekventovaně, zůstává výjimečně vágní a odkazuje v odlišných kontextech k rozdílným fenoménům.¹⁶ Stejně jako populismus, i pokusy o zachycení jeho podstaty se objevují v různou dobu na různých místech. Většina z těchto přístupů viděla populismus jako určité specifikum pro daný kontext, jiné, více ambiciózní přístupy se pokoušely o univerzálně platnou definici populismu.

Francisco Panizza v úvodu jím editovaném sborníku textů¹⁷ shrnul odborné přístupy ke studiu populismu do třech širších kategorií: empirická zobecnění, historizující přístup a

¹⁵ Taggart, Paul. Populism and Representative Politics in Contemporary Europe, *Journal of Political Ideologies*, vol. 9 (2004), no. 3., s. 269.

¹⁶ Yannis, Stavrakakis: Religion and Populism in Contemporary Greece. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. 2005, s. 229 a Canovan, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, vol. 47 (1999), no. 1, s. 3.

¹⁷ Panizza, Francisco: Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. 2005, s. 2-9.

symptomatická čtení populismu. První přístup se zabývá případy populismu s cílem vytyčit soubor definičních znaků, které by nám umožnily charakterizovat a tím pádem i identifikovat tento fenomén. Typickým příkladem tohoto přístupu je podle Panizzy definice Petera Wilese, která zahrnuje celkem dvacet čtyři různých znaků populismu, což ji činí prakticky zcela nepoužitelnou.¹⁸ Historizující přístup se nesnaží o zobecnění a naopak spojuje populismus s konkrétní historickou etapou, společenskou změnou, historickým procesem nebo danými okolnostmi. I tento přístup však má svá omezení plynoucí právě z jeho úzkých zeměpisných a časových hranic, které vylučují jeho aplikaci pro pozdější případy populismu v jiných geografických oblastech. V kontrastu s prvními dvěma přístupy, tzv. symptomatické čtení populismu nabízí přijatelnou alternativu, která kombinuje prvky empirického i historizujícího přístupu, ale zároveň tyto prvky dává do souvislosti s analytickým jádrem konceptu populismu, kterým je pojetí lidu jako hlavního politického hráče. Tento přístup vidí populismus jako diskurs postavený proti stávajícímu statu-quo, který zjednodušuje politický prostor rozdělením společnosti na lid (*the people*) a ty druhé (*the other*), přičemž identita obou je pouhým politickým konstruktem konstruovaným symbolicky prostřednictvím antagonistického vztahu mezi nimi a jejich pojmenováním.¹⁹ Ti druzí, v protikladu k lidu, mohou být definováni prostřednictvím politických nebo ekonomických termínů případně kombinací obojího, jako například oligarchie, politikové, dominantní etnická či náboženská skupina, plutokracie nebo jiná skupina, která brání naplnění lidu. Populismus v tomto pojetí je tedy způsob identifikace přístupný jakémukoliv politickému aktérovi, v jehož diskurzu jsou hlavními elementy suverenity lidu a konflikt mezi mocnými a bezmocnými.²⁰

V přímé reakci na éru McCarthismu v 50. letech devatenáctého století definoval Edward Shils populismus jako „*ideologii odporu lidu proti společenskému pořádku nastavenému vládnoucí třídou, která je držitelem monopolu moci, vlastnictví a kultury*“, a tedy že klíčovým faktorem pro pochopení populismu je vztah mezi elitami a masami.²¹ Prvním a dodnes často citovaným pokusem o obecnější a systematictější teorii populismu je již zmiňovaný sborník příspěvků z konference na London School of Economics v roce 1967 editovaný Ghitou Ionescu a

¹⁸ Wiles, Peter: A Syndrome, not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969, s. 167-171.

¹⁹ Panizza, Francisco: Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. 2005, s. 3.

²⁰ Francisco Panizza modifikuje definici populismu jako způsobu přesvědčení politologa a historika Michaela Kazina.

²¹ Cit. dle Taggart, Paul: *Populism*. 2000, s. 11.

Ernestem Gellnerem, který měl za cíl obsáhnout velmi rozsáhlý geografický prostor a propojit teoretické poznatky týkající se populismu od odborníků na odlišné oblasti.²² Editoři identifikují dvě základní charakteristiky, které jsou společné agrárním i neagrárním hnutím na levici i pravici ideologického spektra. Za první je to nadřazenost obecné vůle lidu nad jakýmkoliv zájmy specifické skupiny, a za druhé je to typický negativismus, který tato hnutí právě definuje víc, než cokoliv jiného tím, proti komu stojí.²³ Peter Worsley ve svém příspěvku dochází k závěru, že populismus v USA, Rusku, Africe, Asii a Latinské Americe neshodí mnoho společných aspektů a že je nutné ho „*považovat spíše za dimenzi politické kultury než za specifický typ ideologie*“²⁴.

Margaret Canovanová v roce 1981 knihou „*Populism*“ výrazně přispěla do proudící debaty o populismu svým konstatováním o praktické nemožnosti redukovat všechny případy populismu do jediné všeobjímající definice. Ve své typologii variant populismu shrnula existující pojetí populismu do dvou velkých kategorií - agrárního a politického populismu, čímž pokrývá celou řadu případů po celém světě. První kategorie zahrnuje hnutí zdůrazňující agrární prvky a vazbu na rolnictvo a venkov, který se radikalizuje s nastávajícími socioekonomickými změnami. Tato hnutí jsou vždy specifická pro konkrétní místo a období a je sem zahrnován populismus farmářů, rolnická hnutí a hnutí intelektuálů, rurální radikalismus narodníků, alžírský, tanzánský a bolívijský agrární socialismus a poválečná agrární hnutí v Polsku, Rumunsku, Bulharsku a Československu jako specifické subkategorie. Druhá kategorie politického populismu zahrnuje druhy populismu nezávislé na konkrétním prostředí a čase, neboť zdůrazňují převážně politické aspekty hnutí, jako například referenda a jiné prvky přímé demokracie, odkazy na zájmy prostého a idealizovaného lidu, politické instituce apod. Do této skupiny spadá několik subkategorií a řadí sem urbánní hnutí v Latinské Americe, populistické diktatury (Juan Perón v Argentině), hnutí volající po přímé demokracii, reakční populismus (protesty George Wallace proti rasové integraci v Alabamě) a tzv. populismus politiků, což je kategorie vymezující populismus jako politický styl nebo politickou strategii, kterou využívají političtí aktéři a snaží se jejím prostřednictvím realizovat své cíle. Tento populismus se vyznačuje politickým pragmatismem, snahou oslovit extrémně široké spektrum voličů a budováním velmi širokých deliberativních koalic na bázi apelu k lidu (sloužících např. k ospravedlnění jedno-stranických režimů v Africe). Součástí

²² Ionescu, Ghita - Gellner, Ernest (eds.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969.

²³ Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest: Introduction. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969, s. 4.

²⁴ Worsley, Peter: The Concept of Populism. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. 1969, s. 245.

populismu politiků je také taktické využívání rétoriky, líčící jejího uživatele jako outsidera nebo inovátora, často stojícího proti elitě, od níž se zásadním způsobem odlišuje, a který hájí zájmy lidu (prezidentská kampaň Jimmyho Cartera).²⁵

Canovanová tedy navrhuje taxonomii o sedmi typech, ale uznává, že napříč všemi navrhovanými kategoriemi se objevuje jedno společné téma, kterým je odvolávání se na lid a prohlubující se nedůvěra vůči elitám. Ve svých pozdějších pracích se Canovanová začala více věnovat současnému populismu v moderních demokratických společnostech a zastává tezi, že větší jednoznačnosti konceptu dosáhneme tím, že budeme věnovat větší pozornost strukturálním prvkům populismu, než jeho ideologickému a politickému obsahu a navrhuje definici populismu, jako „*apelu k lidu proti etablovaným mocenským strukturám moci a dominantním idejím a hodnotám společnosti*“²⁶. Populismus chápaný v tomto smyslu tak může mít odlišný obsah podle toho, proti jakému uspořádání se staví a jaký je charakter elit a dominantní politický diskurz (např. v zemích s vysokým zdaněním a štedrým sociálním systémem bude nabírat podobu volání po ekonomickém liberalismu apod.).²⁷ Populismus tedy na rozdíl od anti-systémových hnutí neprotestuje pouze proti politickým elitám, ale také vůči hodnotám, které právě tyto elity symbolizují a tím pádem se obrací také proti dalším společenským elitám i z veřejné, akademické i mediální sféry.²⁸ „*Populismus není jenom reakcí proti strukturám moci, ale apelem k uznávané autoritě. Populisté si nárokují legitimitu na základě toho, že hovoří ve jménu lidu: nárokují si reprezentaci demokratického suveréna, ne partikulárních zájmů určité ekonomické skupiny.*“²⁹ Populisté apelují ke svému lidu, který je často etnický definován, který je jednotný a který tvoří obyčejní lidé stojící proti privilegované a vysoce vzdělané elitě, která není schopna hájit jejich skutečné zájmy. Podle Canovanové hlavním populistickým sdělením je, že „*politika jako taková unikla kontrole lidu*“ a že lid jakožto demokratický suverén, který má jako jediný právo vykonávat vládu lidí, byl vyloučen z podílu na moci „*zkorumpovanými politiky a nereprezentativní elitou, která zrazuje jeho zájmy, ignoruje jeho názory a zachází s ním*

²⁵ Taggart, Paul: *Populism*. 2000, s. 18-21.

²⁶ Canovan, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, vol. 47 (1999), no. 1, s. 3.

²⁷ Ibidem, s. 3.

²⁸ Ibidem, s. 3.

²⁹ Ibidem, s. 4.

s opovržením³⁰. Jediným řešením této situace je pak znovunastolení demokracie takové formy, která by zaručila přímý podíl lidu na rozhodování.

Podobně i Yves Mény a Yves Surel identifikují tři společné atributy všech populistických hnutí. Všechna zdůrazňují fundamentální roli lidu ve společnosti a v politickém systému, všechna hnutí sdílejí názor, že lid byl zrazen stávajícími elitami, které nehájí zájmy lidu jako celku a tudíž se obracím proti nim a do třetice jako řešení navrhuji znovunavrácení moci do rukou lidu. Obhajují systém jakéhosi ideálního populismu, který by měl být „čistým typem demokracie“, kde má lid první a zároveň poslední slovo, což podle Ményho a Surela často stojí v protikladu s výjimečnou rolí populistického vůdce.³¹

Pierre-André Taguieff nabízí alternativní definici populismu na základě rozlišení mezi dvěma různými typy populismu – populismem protestu na jedné straně, který se vyznačuje zejména nedůvěrou vůči elitám a silnou tendencí hájit přímou formu demokracie, na straně druhé proti tomu stojí populismus identit, který charakterizuje především apel na lid a jeho nacionální dimenzi, kterou je třeba chránit proti narůstající imigraci a cizím kulturním vlivům.³²

Podobně jako Francisco Panizza, i Paul Taggart rozlišuje mezi několika přístupy ke konceptualizaci populismu. Rozdíl vidí mezi pokusy o obecnou teorii populismu (např. Ionescu a Gellner) a mezi pokusy o překlenutí problémů s definováním populismu prostřednictvím vytvoření typologie různých typů populismu (např. Canovanová). Ani jeden z uvedených přístupů podle Taggarta nevede ke správným výsledkům a hájí proto svou vlastní, třetí cestu, která podle něj skloubí první dva přístupy a povede k identifikaci příčin i důsledků populismu. Svou definici Taggart staví na šesti vlastnostech nebo tématech, které podle něj populismus jako ideální typ charakterizují. Tato hlavní témata shrnul do šesti klíčových tezí.³³ Za prvé, populismus je nepřátelský k zastupitelské formě politiky a reprezentativní demokracii, ačkoliv je to forma politiky, která mu umožnila vzniknout a díky které se může projevat jako politická síla. Stejně jako Mény a Surel i Taggart souhlasí s tím, že tato touha po prvcích přímé demokracie je v rozporu s tím, že populistická hnutí mají často centralizovanou strukturu a že jejich politiku lze velmi snadno ztotožnit s jednotlivcem (Bossi, Le Pen, Haider, Berlusconi

³⁰ Canovan, Margaret: Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 27.

³¹ Mény, Yves - Surel, Yves: The Constitutive Ambiguity of Populism. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 11-13.

³² Cit. dle Abedi, Amir: *Anti-Political Establishment parties. A Comparative Analysis*. 2004, s. 8.

³³ Taggart, Paul: *Populism*. 2000, s. 2-9. a později také Taggart, Paul: Populism and the Pathology of Representative Politics. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 66-71.

apod.). Druhá vlastnost souvisí s velmi často referovaným pojmem „heartland“, neboli uměle konstruovanou a idealizovanou koncepcí komunity, lidu a prostředí, se kterou se populisté identifikují a jejíž zájmy zastupují. Za třetí, populismu jako ideologii chybí základní sdílené hodnoty, a proto mohl být nástrojem nejrozumnějších i protikladných ideologických pozic, progresivních i reakčních skupin, demokratů i autokratů, levice i pravice, neboť vždy nabývá podobu a obsah podle toho, proti jakým typům elity a institucím se staví. Za čtvrté, populismus je ve většině případů reakcí na skutečné nebo domnělé extrémní krize společnosti (politické, ekonomické, sociální). „*Populismus není politikou stabilní, spořádané společnosti, ale objevuje se jako doprovod nějaké změny, krize nebo výzvy.*“³⁴ Za páté, populismus sám v sobě obsahuje prvky, které ho činí velmi limitujícím. Populistické hnutí ztrácí smysl své existence, jakmile krize společnosti pomine a dojde k jeho institucionalizaci. To je důvodem, proč je pro populisty tak obtížné udržet se na politické scéně a proč tato hnutí mívají většinou spíše epizodický charakter. Posledním, šestým tématem, které Taggart definuje je jeho teze o populismu jako chameleonovi, který je schopný se přizpůsobit svému prostředí a který je závislý na specifickém kontextu – místu a čase, kde se objeví. „*Protože populismus je nevyhnutelně podmiňován svým vlastním kontextem, není vždy jednoduché najít podobnosti v tom, co vlastně populismus tvoří v různých obdobích a na různých místech.*“³⁵

Ve svém příspěvku o neřestech a ctnostech populismu formuluje Philippe C. Schmitter jednu z nejnovějších definic populismu stručně jako „*politického hnutí, které získává podporu napříč nebo proti linii štěpení, které jsou reflektovány ve stávajících politických formacích, a to tím prostřednictvím svého vůdce, který prohlašuje, že je schopen vyřešit řadu otázek, které se doposud zdály být nedosažitelné, neslučitelné nebo vyloučené*“³⁶.

Jak už bylo naznačeno dříve, společným problémem výše uvedených definic je, že téměř neumožňují operacionalizaci a tím pádem jsou velmi těžko aplikovatelné na konkrétní příklady. Navíc vzhledem k chybějícímu konsensu co se týká počtu definičních kritérií, které by měla mít politická strana, hnutí nebo jednotlivec, aby mu mohl být přiřazen přívlastek populistický, hrozí

³⁴ Taggart, Paul: Populism and the Pathology of Representative Politics. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 69.

³⁵ Ibidem, s. 70.

³⁶ Schmitter Philippe C.: A Balance Sheet of the Vices and Virtues of Populisms, paper prepared for *The Challenge of the New Populism* conference, 10–11 May 2006, Sofia, Bulgaria, s. 2.

neoprávněné přisuzování této charakteristiky téměř každému, kdo splňuje alespoň některé z diskutovaných kritérií.³⁷

2.3. Příčiny a předpoklady vzniku současného populismu

Se snahou o definování populismu se také velmi úzce pojí zkoumání příčin jeho vzniku a pokusy o identifikaci předpokladů, které napomáhají volebnímu úspěchu populistických stran. Na základě nejrůznějších výzkumů bývá mezi možné faktory, které tvoří úrodnou půdu pro populismus, většinou řazený druh politické kultury a politické tradice konkrétní země, typ volebního systému, ekonomický stav země, schopnost či právě naopak neschopnost etablovaných politických stran uspokojovat požadavky občanů, dlouhotrvající politické, ekonomické nebo společenské krize, míra polarizace stranického systému, modernizace a s ní související společenské procesy, nespokojenost se stávajícím politickým uspořádáním, nedůvěra v tradiční politiku a politické strany a mnoho dalších důvodů. Albertazzi a McDonnell vidí úspěch populismu do velké míry jako „reakci na selhání tradičních politických stran, které v očích voličů již nejsou schopny adekvátně odpovědět na sérii fenoménů, jakými jsou ekonomická a kulturní globalizace, rychlost a směřování evropské integrace, problémy týkající se imigrace, úpadek ideologií a třídní politiky, odhalování korupce apod.“³⁸

Nemalý vliv bývá přisuzován také nové roli médií v západních demokraciích. Manin rozlišuje tři po sobě následující formy politické reprezentace: parlamentarismus (1832-1867), stranická demokracie (od vzniku masových stran) a dnešní demokracie publika (*audience democracy*, která se rodí zhruba od 70. let 19. století).³⁹ Média, dříve pod přísnou kontrolou politických stran, nabyla naprostou nezávislost na politické reprezentaci a začala se v rámci boje o diváky a čtenáře více soustředit na extrémní a skandální aspekty politiky, které mají na veřejnosti daleko větší odezvu než tradiční byrokratický styl. To pravděpodobně vedlo k ještě většímu posílení nedůvěry vůči politickým elitám a zároveň tím byl poskytnut ideální prostor pro populistické vůdce, kteří tímto získali velmi vnímavé publikum a média jako svého vlastního prostředníka. Medializace politiky má ještě několik dalších velmi významných implikací: došlo

³⁷ Abedi, Amir: *Anti-Political Establishment parties. A Comparative Analysis*. 2004, s. 9.

³⁸ Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 1.

³⁹ Cit. dle Ardití, Benjamin: *Politics on the Edges of Liberalism. Difference, Populism, Revolution, Agitation*. 2008, s. 67.

proměně politiky v jakousi formu divadelního představení, kde politik musí především dobrým hercem, aby dostatečně zaujal své publikum, a zároveň tím došlo k její silné personalizaci. Populističtí vůdci jsou silnými osobnostmi, které do jednoho naprosto splňují tyto představy médií o politickém životě a kteří těchto výhod umí beze zbytku využívat. Vzhledem k roli, jakou hrají média většině případů výskytu populismu v Evropě (médiá mají velký podíl na úspěchu Silvia Berlusconiho, Jörga Haidera i dalších), není tedy překvapující, že začala být velmi brzy označována za „komplice“ a spoluviníka, který přispívá politické legitimizaci těchto hnutí tím, že jim poskytuje dostatečnou viditelnost na veřejnosti prostřednictvím tzv. mediálního populismu.⁴⁰

V souvislosti se sociálními a politickými změnami, které přinesl přechod k post-industriální společnosti, došlo k politickému odcizení voličů a postupnému slábnutí tradičních politických stran, čímž se otevřel prostor pro nové, méně ideologicky zatížené politické strany. Tento proces směrem k apolitické a neideologické politice v západních demokraciích je nejsilněji vyjádřen v konsociačním typu demokracie v zemích jako je Rakousko, Belgie, Švýcarsko, Skandinávie apod., který bývá někdy označován také jako depolitizovaná demokracie. Právě tyto země umožnily zrod těch nejúspěšnějších populistických hnutí.⁴¹ Antipolitické klima ještě zesiluje postupující globalizace, která zároveň poukázala na limity národní politiky a její snižující se schopnost adekvátně a účinně reagovat na vzniklé ekonomické i politické problémy.⁴² Řešení těchto problémů je pak svěřováno do rukou nejrůznějších expertních skupin, které však postrádají legitimitu občanů a které nemají vůči nim žádnou odpovědnost. Výsledkem těchto procesů je zvyšující se nedůvěra ke stávajícím elitám, zklamání z fungování systému a větší otevřenost vůči novým politickým stranám, které nabízejí obnovení legitimacy lidu a znovunastolení jeho suverenity.

2.3.1. Ideologické předpoklady

Na rozdíl od velkých ideologií (liberalismu, socialismu, marxismu apod.), které nabízejí ucelený a propracovaný soubor názorů a postojů a idejí o světě a společnosti, o populismu bychom jen stěží mohli mluvit jako o ideologii. Pro případ populismu je daleko vhodnější používat tento termín v plurálu, tedy hovořit o jednotlivých ideologiích populismu. Nicméně

⁴⁰ Mazzoleni, Gianpietro: Populism and the Media. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 50-53.

⁴¹ Mudde, Cas. *The Populist Zeitgeist, Government and Opposition*, vol. 39 (2004), no. 4, s. 555.

⁴² *Ibidem*, s. 555.

vzhledem k tomu, že tyto jednotlivé ideologie jsou navzájem tak odlišné a jejich struktura není nijak výrazně výstižná, ale spíše fluidní a nestálá, Gianfranco Pasquino zastává názor, že bychom měli spíše hovořit o tzv. mentalitách (stavech mysli) namísto ideologií.⁴³ Jedním z hlavních komponentů těchto mentalit, který jim je všem společný a určující je antagonistické rozdělení společnosti na běžné občany/lid, který stojí proti těm, kteří zrazují jeho zájmy, tedy proti vládnoucím elitám/politickému establishmentu, ale i intelektuálům, novinářům, finančním magnátům a dalším, kteří se podílejí na utváření převládajících hodnot ve společnosti a kteří jsou jasnou linií oddělení od obyčejného lidu, jehož nejsou součástí. Naopak populističtí lídři nejen že poukazují na skutečné zájmy lidu, jehož nejsou pouhými reprezentanty, ale hájí se tím, že jsou jeho nedílnou součástí. Populistické mentality mají větší šanci uspět v prostředí se specifickou politickou kulturou, která je charakterizována odmítavým postojem společnosti k politice a politikům. Takováto situace dává populismu šanci uspět a slibovat zbavení se tradiční formy politiky a ostatních zprostředkujících subjektů (asociací a institucí). „*Existence anti-politické mentality mezi lidmi vytváří úrodnou půdu pro populistické tendence.*“⁴⁴ Zároveň s odmítnutím politiky je tato politická kultura také poznamenána odmítnutím politických stran jako instituce hájící zájmy lidu a vykonávající politickou moc. Optikou populistické mentality je stranická politika vždy překážkou, která nedovolí patřičné vyjádření vůle lidu, a samotní straníci jsou symbolem konfliktů, rozdělení společnosti a rozsáhlé korupce. Politická kultura vyznačující se anti - politickými a anti - stranickými postoji je sama o sobě náchylnější k populismu, nicméně jak nám skutečnost dokazuje ani klasická demokratická politická kultura není před populismem nijak chráněná. Problém tkví v samotném principu vlády většiny, který je vlastní velké části demokratických zemí. Pokud je totiž legitimita vlády v politickém procesu získávána prostřednictvím pravidla většiny, existuje zároveň velká část populace, která s touto legitimitou nesouhlasí a která je potenciálně náchylná populistické mobilizaci.⁴⁵ Za příklad politické kultury, která tvoří největší překážky populistickým tendencím, bývá označována liberální ideologie, která je založena na úctě a respektu k těm, kteří získali podíl na politické moci, a panujícím

⁴³ Pasquino, Gianfranco: Populism and Democracy. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 20 a Pasquino, Gianfranco. Populism and Democracy, *Italian Studies Seminar Series*. The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, Washington, D.C., Bologna, Nanjing. no. 3, 2005, s. 14. G. Pasquino tento pojem přebírá od Juana Linze, který termínem (distinktivní, odlišující) mentalita označoval jednu ze specifických charakteristik autoritářských režimů.

⁴⁴ Pasquino, Gianfranco: Populism and Democracy. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 21.

⁴⁵ Ibidem, s. 22.

konsensu o tom, že „politika je důstojná činnost vyžadující znalosti a těžkou práci a že politické strany reprezentují agregované zájmy společnosti“⁴⁶.

2.3.2. Sociální předpoklady

Sociální předpoklady, které nejvíce přispívají k pravděpodobnému nárůstu populismu, musíme hledat na dvou úrovních – na úrovni jednotlivců a na úrovni společnosti jako celku. Jednotlivci, kteří bývají nejvíce přitahováni populistickými vůdci, sdílejí několik různých psychologických a sociologických charakteristik. Jedná se s největší pravděpodobností o jednotlivce postrádající vertikální společenské vazby na další jednotlivce nebo organizované skupiny, kteří se díky tomu ocitají ve společenské izolaci a jsou tak nuceni spoléhat se na horizontální společenské vazby, které jim nabízí právě spojení s vůdcem. Jeho prostřednictvím se potažmo stávají i příslušníky komunity a nalézají tak vazby, které by za normálních okolností postrádali. Tato sociální izolace jedinců může být zapříčiněna několika faktory, z nich nejpodstatnějším bývá ztráta tradičních pout, které je spojovali s ostatními, a vytvořit pouta nová je pro ně téměř nemožné. Ztráta těchto tradičních vazeb může být následek změny prostředí, ztráta zaměstnání, vykořenění apod. Pasquino jako příklad těchto jednotlivců uvádí nezaměstnané průmyslové dělníky v Německu, kteří podleli nacistické propagandě.⁴⁷ Společnost, která je nejvíce exponovaná populismu, bývá odborníky charakterizována jako ta, která bojuje s celkovým pocitem kolektivního zneklidnění a úzkosti, který je v odborné literatuře označován termínem *tzv. collective malaise*.⁴⁸ Tato celková krize společnosti neohrožuje statické společnosti, ale naopak objevuje se v obdobích přechodů či sociálních změn, zejména těch souvisících s urbanizací, modernizací a globalizací, ale i v období politických změn, vln imigrací, které ohrožují národní identitu apod. Tyto změny vytvářejí obrovské masy lidí bez sociálních vazeb, které jsou disponibilní populistickým výzvám a jimž populističtí lídři slibují jednoznačná řešení.⁴⁹

⁴⁶ Ibidem, s. 22.

⁴⁷ Ibidem, s. 23.

⁴⁸ Ibidem, s. 24.

⁴⁹ To je dobře ilustrováno na případě argentinského Peronismu, který mobilizoval obrovské městské masy bez sociálních vazeb na stát.

2.3.3. Politické předpoklady

Ačkoliv jsou ideologické i sociologické podmínky velmi důležité, samy o sobě nejsou určující pro vznik populismu. Nejpodstatnější jsou totiž předpoklady politické, z nichž Mény a Surel zdůrazňují zejména oslabení a krizi struktur zprostředkování politiky (politických stran), neustále se zvyšující personalizace moci a zvyšující se vliv médií v politickém prostředí.⁵⁰ Struktury politické mediace tak, jak jsme je znali od devatenáctého století, dosahovaly své největší éry mezi léty 1960 a 1970. Od konce sedmdesátých let je patrná počínající krize politických stran, které zápasí se zvyšující se intenzitou volatility voličů. Dochází k postupnému vymizení některých tradičních politických subjektů, případně k jejich výraznému oslabení, a zároveň se objevují nové politické strany, které se zejména organizačně, ale i obsahově, od svých předchůdkyň velmi liší (*catch-all parties, single issue parties, cartel parties* apod.). Stejně tak zvyšující se role tzv. „*leadership*“ (česky vedení, vůdcovství) a personalizace politické moci jsou jednou z důležitých charakteristik dnešní doby, které favorizují populistický styl politiky. Populistická hnutí, která často postrádají strukturu a organizaci, se v první řadě identifikují se svým charismatickým vůdcem. Tento prvek je přítomen ve všech variantách populismu stejně jako fakt, že jen málokterá hnutí přežijí ztrátu svého vůdce. Rozvoj médií (jak tisku tak především i televize), která do velké míry nahrazují některé funkce dříve zastávané politickými stranami, vedl k jejich rostoucímu vlivu na politiku a její proměně v tzv. *videopolitiku* (Giovanni Sartori) či *tele-populismus* (Pierre André Taguieff), kde je obraz důležitější než samotný obsah.⁵¹

Krize politických stran, personalizace politické moci i velká role médií na politický život se zdají být problémy, které jsou přítomné a se kterými se potýkají všechny soudobé demokratické společnosti, nicméně v každé společnosti je jejich intenzita a vzájemný poměr různý. Krize politických stran stejně jako personalizace moci se projevila ve všech politických systémech, ale ne ve všech z nich se zrodil populismus. Proto raději než pátrat po jedné proměnné, která by vysvětlila tak komplexní fenomén, jakým je populismus, je nutné zkoumat v jakém vzájemném poměru a intenzitě se projevují jednotlivé politické, ideologické i sociální předpoklady.⁵²

⁵⁰ Mény, Yves - Surel, Yves: *Populismo e Democrazia*. 2004, s. 85.

⁵¹ Cit. dle Mény, Yves - Surel, Yves: *Populismo e Democrazia*. 2004, s. 111.

⁵² Pasquino, Gianfranco: *Populism and Democracy*. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 26-27.

2.4. Populismus a jeho vztah k demokracii

„*Demokracie je vláda lidu, prostřednictvím lidu a pro lid.*“ Touto slavnou větou, kterou pronesl americký prezident Abraham Lincoln ve svém projevu v Gettysburgu roku 1863 a která patří k nejnámějším, i když obsahově poněkud vágním definicím vlády lidu, začíná hned několik autorů své práce o komplikovaném vztahu populismu a demokracie.⁵³ Tuto definici, vzhledem k jejímu široce vymezenému obsahu, mohou za svou přijmout jak demokraté, může však být přijata a interpretována v populistickém duchu pravé demokracie. Jelikož se obě skupiny odkazují na suverenitu vlády lidu a řada autorů se shoduje na tom, že mezi demokracií a populismem existuje určité vzájemné propojení, tak se toto téma zdá být klíčovým pro pochopení populismu jako takového.⁵⁴ Názory týkající se charakteru tohoto vztahu se liší.

Jednou z prvních interpretací populismu byla teze, že se jedná o patologický jev provázející demokracii, který vede potenciálně k formám tyranie či narušení hlavních elementů demokracie (Urbinati), nicméně v poslední době spíše převažuje názor, že se jedná o mnohem komplexnější problém a že vztah mezi oběma je do jisté míry dvojznačný (Mény a Surel, Panizza).⁵⁵ Tito autoři se shodují na tom, že úspěch populismu v demokratických režimech musí být vysvětlován z pohledu paradoxního uspořádání demokracie a zejména tzv. demokratického paradoxu, který vzniká kombinací liberální a demokratické tradice. Liberální tradice odkazuje na nejvyšší autoritu státu, který má plnit hlavní funkci ochrany práv jednotlivců a jejich partikulárních zájmů. Na druhé straně demokratická tradice odkazuje na suverenitu lidu jako celku a legitimizuje vůli většiny proti menšině, čímž podporuje strach liberálů z tyranie většiny. Liberální demokratické společnosti kombinují v rovnováze oba tyto na první pohled protikladné principy.⁵⁶ Toto pojetí demokracie, ve kterém můžeme identifikovat kombinaci dvou protikladných, ale navzájem vyvážených tendencí nabízí také celkem jednoznačné vysvětlení vzniku populismu, který se objevuje právě ve chvíli, kdy systém vzájemné kontroly a rovnováhy přestává fungovat a začíná se více prosazovat první, liberální princip. V této situaci, kdy se zvolení zástupci dostávají mimo kontrolu lidu a narušují tak jeho suverenitu, se začíná ozývat

⁵³ Ibidem, s. 15.

⁵⁴ Srov. např. Mény, Yves - Surel, Yves: *Populismo e Democrazia*, Canovan, Margaret. *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*, Abts, Koen - Rummens, Stefan. *Populism versus Democracy*, Arditi, Benjamín. *Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan* a Urbinati, Nadia. *Democracy and Populism*.

⁵⁵ Abts, Koen - Rummens, Stefan. *Populism versus Democracy. Political Studies*, vol. 55 (2007), s. 405-406.

⁵⁶ Ibidem, s. 409.

hlas populistů, kteří slibují navrácení rovnováhy ve jménu samotné demokracie.⁵⁷ Z tohoto úhlu pohledu je populismus nebezpečný protože je neliberální a absolutizuje vůli majority proti právům menšin. Podle Abtse a Rummense však populismus není jakýmsi příslibem pokračování demokratické tradice, ale naopak právě degenerací této demokratické logiky.⁵⁸ Margaret Canovanová tvrdí, že největším paradoxem demokracie je to, že „*pokusy dát lidem politický hlas vedou ke vzniku institucí, které separují lid a moc prostřednictvím procesu mediace mezi nimi*“⁵⁹. Rozlišuje mezi ideologií a praxí demokracie, mezi kterými panuje napětí, neboť ideologie překypuje odkazy na suverenitu lidu, nadvládu většiny proti menšině, transparentnost politických procesů apod., kdežto demokratická praxe je pravým opakem, plná netransparentních procedur.⁶⁰ Paul Taggart zastává názor, že populismus vzniká v reakci na reprezentativní formu politiky, tedy že problém není v napětí mezi demokracií a populismem, ale mezi populismem a nejběžnější formou demokracie / reprezentativní demokracií.⁶¹ Odmítají všechny formy a dokonce i samotný princip reprezentace, který je vlastní všem současným demokratickým zemím. Patrný rozdíl mezi populismem a demokracií spočívá v tom, že demokracie je budována na základě ideje otevřené společnosti, která je symbolicky integrována až na úrovni politické scény, přičemž populismus naopak prosazuje ideu imaginární uzavřené komunity s jednotným postojem, která prakticky nereflektuje individuální rozdíly a pluralitu zájmů jednotlivců.⁶² Ačkoliv populismus i demokracie odkazují ke stejné myšlence suverenity lidu, jen logika demokracie připouští, že vůle lidu musí být určitým způsobem zprostředkována.

S alternativním a v mnoha ohledech novým přístupem ke vztahu mezi populismem a liberální demokracií přišla belgická teoretička Chantal Mouffe, která soudobý úspěch populismu dává do souvislosti s hlubšími proměnami koncepce liberální demokracie – jejího fungování a její interpretace. Prosazuje myšlenku, že soudobý pravicový populismus, který zachvátil velkou část zemí západní Evropy, je výsledkem proklamovaného konce kontradičního, soupeřícího modelu politiky založeného na antagonismech (tzv. *adversarial politics*) a vítězstvím konsenzuálního pojetí politické debaty, které hraje nyní dominantní roli v liberálních

⁵⁷ Ibidem, s. 410.

⁵⁸ Ibidem, s. 420.

⁵⁹ Canovan, Margaret: Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 28.

⁶⁰ Canovan, Margaret: Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 38-43.

⁶¹ Taggart, Paul: *Populism*. 2000, s. 109.

⁶² Abts, Koen - Rummens, Stefan. Populism versus Democracy. *Political Studies*, vol. 55 (2007), s. 415-416.

demokraciích. „ (...) *Pravicový populismus je důsledkem post-politického konsensu. Právě nedostatek efektivní politické debaty o možných alternativách vedl v mnoha zemích k úspěchu politických stran, které proklamují, že jsou 'hlasem lidu'*.“⁶³ Právě díky tzv. konci politiky, popření stěžejní antagonistické dimenze politiky a post-politickému konsensu mezi pravicí a levicí vzniklo politické vakuum, které dává prostor ke vzniku nových politických stran, které tuto vizi zpochybňují a které se snaží navrátit k původnímu modelu konstruování opozice mezi lidmi a politickým establishmentem.⁶⁴

Podle Mouffe definice liberální demokracie prošla v posledních desetiletích vývojem, při kterém došlo k téměř úplnému vymizení původního odkazu na suverenitu lidu, a místo toho hlavní hodnoty nynějších demokracií tvoří racionalistické a individualistické principy a důraz na volný trh a lidská práva, převládla tedy čistě liberální interpretace moderní demokracie. Historicky původní interpretace demokracie z 19. století staví na základě dvou odlišných tradic, liberální, obhajující osobní svobodu a pluralismus, a demokratické, zdůrazňující suverenitu lidu a rovnost, mezi nimiž existuje určité napětí, které se přenáší do politického prostředí. To bylo charakterizované někdy až násilnými zápasy mezi jednotlivými společenskými skupinami, které se snažily získat mocenskou převahu jedna nad druhou. Tento soupeřící model politiky na bázi politické konfrontace a antagonismů byl považován za legitimní až donedávna, kdy začal být považován za zastaralý a dávno překonaný. „*Politika v její dimenzi konfliktu je považována za minulost a vyzdvihována je demokracie konsenzuální, depolitizovaná*.“⁶⁵ Podle Mouffe toho odmítnutí nezbytného napětí mezi liberalismem a demokracií a zavržení konfrontačního stylu politiky znamená bezpodmínečné přijetí liberální hegemonie a zároveň také ztrátu legitimacy moderní liberální demokracie, kterou jí poskytovala demokratická idea suverenity lidu. Důsledkem všeobecného demokratického deficitu je, že se lidé nemají možnost podílet na důležitém rozhodování a že vkládají své naděje do politických stran, které slibují obhajobu jejich práv, které jim neprávem usurpují politické elity. Řada společenských a ekonomických témat je v dnešní době přesunuta z politického prostředí a tím pádem také vyloučena z rozhodování, protože tradiční politické strany nejsou schopny čelit těmto problémům a zvýšenou roli tak hrají jiné sektory, jako například soudnictví. Tradiční strany pozbyly také svou původní schopnost udržet a vytvářet kolektivní formy identifikace a mobilizace, které nyní nabízí právě populistické

⁶³ Mouffe, Chantal: The "End of Politics" and the Challenge of Right-wing Populism. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. 2005, s. 51.

⁶⁴ Ibidem, s. 51.

⁶⁵ Ibidem, s. 52-54.

strany.⁶⁶ Chantal Mouffe tvrdí, že stěžejním problémem soudobé politiky není vymezení dřívějších antagonismů a konfliktů. Ty stále existují, neboť existence každé skupiny je závislá na existenci jiné (nemůžeme být *my*, aniž by nebyli také *oni*). Jádrem tkví ve stále větším moralizování politického života na úrovni domácí politiky a v tom, že antagonismy stále přetrvávají, ale jsou definovány v rámci absolutních morálních kategorií, jako jsou dobro a zlo. Pokud jsou antagonismy definovány tímto způsobem a mluví se o *nepřátelích* a ne o navzájem se respektujících *soupeřích*, pak tyto nejsou zvládnutelné prostřednictvím demokratického procesu a tím pádem také demokracii ohrožují.⁶⁷

Nabízejícím se řešením je znovu posílení demokratického prvku liberálních demokracií. Pravicový populismus sice klade důraz na suverenitu lidu a zkonstruoval novou formu protikladu prostřednictvím populistického diskurzu, ve kterém jednotný lid stojí proti odcizeným politickým elitám, byrokracii a inteligenci. Jeho pojetí lidu však má nebezpečný xenofobní charakter, neboť stojí ostře proti všemu, co by mohlo ohrozit identitu lidu (imigrace, Evropská unie apod.).⁶⁸

⁶⁶ Ibidem, s. 53.

⁶⁷ Ibidem, s. 54-59.

⁶⁸ Ibidem, s. 69-70.

3. Příklad Itálie

„*Italská politická scéna je chaotická a zoufalá.*“⁶⁹

Giovanni Sartori

3.1. Italská anomálie: Charakter italské demokracie a její krize

Itálie posledních několika desetiletí nabízí velmi široký prostor pro zkoumání fenoménu, jakým je populismus. Je v mnoha ohledech jakousi anomálií a někteří autoři ji dokonce s nadsázkou považují za „nenormální zemi“⁷⁰, nebo přinejmenším připouštějí, že se jedná o zemi, jejíž politický systém se až do dnes vyznačuje určitými abnormálními charakteristikami. Jednou z těch nejviditelnějších v poslední době je fakt, že právě Itálie se stala jedinou zemí, kdy se politická strana nového typu stala součástí vlády, ve které usedla v koaličním uskupení s ostatními stranami, nad nimiž měla dokonce převahu. Politický úspěch nejbohatšího muže v zemi, který drží ve vlastních rukách velkou část mediálního průmyslu, Silvia Berlusconiho, abnormalitu Itálie potvrzuje a zároveň také ukazuje, že dlouhotrvající poválečná politická krize italského státu, v níž má fenomén Berlusconi hluboké kořeny, stále přetrvává. Jeho význam proto není možné redukovat na pouhý úspěch vynikajícího podnikatele, bystrého člověka a charismatické osobnosti, ale je nutné tento fenomén zkoumat v mnohem širších historických a sociologických souvislostech, zejména vzhledem k pokusům o historicko revizi italské fašistické minulosti a výsledného poválečného anti – fašistického konsensu, který poznamenal charakter nového režimu. Berlusconiho vstup na politickou scénu a úspěch, který zaznamenal je velmi těsně propojen se specifickými momenty v soudobé italské historii, charakteristikou italské politické kultury a zejména dlouhodobou krizi samotného státu.

Poválečnou Itálii v období první republiky lze jen stěží považovat za normální. Po druhé světové válce bylo hlavním cílem nastavit takový politický systém, který by byl anti - autoritářský a pluralistický, ve kterém by politická moc byla mezi institucemi spíše rozptýlena

⁶⁹ Sartori, Giovanni: *Populismo Costituzionale*, *Il Corriere della Sera*, 9. září 2010. [cit. 24. června 2013] Dostupné z: http://archiv.istorico.corriere.it/2010/settembre/09/POPULISMO_COSTITUZIONALE_co_8_100909023.shtml Pozn. překlad autorky.

⁷⁰ Srov. Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, Edwards, Phil. *The Berlusconi Anomaly: Populism and Patrimony in Italy's long Transition*, *South European Society & Politics*, vol. 10 (2005), no. 10, s. 225-243 a Mastropaolo, Alfio: *La mucca pazzo della democrazia. Nuove destre, populismo, antipolitica*. 2005, s. 166.

než koncentrována.⁷¹ Velmi čistý systém proporční reprezentace pro parlamentní volby ještě více zhoršil problém už tak silné fragmentace stranického systému a fungoval proti schopnosti sestavit silnou a stabilní vládu. Výsledkem tohoto systémového nastavení bylo téměř nepřetržité vládnutí jedné strany až do roku 1994 v těžko stavitelných aliancích s početnými menšími stranami. Jedinou hlavní opozici proti vládě suplovali komunisté, kteří byli po celé období drženi mimo vládu. Koalice byly většinou stavěny z pěti politických stran (tzv. *pentapartito*) a byly velmi nestabilní, což znamenalo, že Itálie byla od roku 1945 svědkem více než padesáti ustavených vlád a byla jedinou západní demokracií, ve které nedocházelo k alternaci vlád.⁷² Po celé období až do devadesátých let, byla Itálie považovaná za zemi se zablokovaným politickým systémem, protože fakticky nenabízela žádnou skutečnou alternaci a posiloval celkovou stagnaci a hlavně korupci.⁷³ Od roku 1948 také docházelo k postupnému procesu přeměny voličstva, jeho odcizení (dealignment) od tradičních politických stran a celkové proměně vztahu mezi politickou reprezentací a občanskou společností.⁷⁴

Během poválečného období došlo k přetváření politického a zejména stranického systému v tzv. vládu politických stran, partitokracii (*partitocrazia*), tedy systém, ve kterém hlavní úlohy státu a rozhodující politickou moc přebíhají politické strany. V tomto systému dominantní italská křesťanská demokracie (DC, *Democrazia Christiana*) během svého nepřetržitého působení ve vládě od roku 1947 pevně provázala své zájmy se zájmy státu ve znamení klientelismu a se svými hlavními koaličními partnery, Italskou socialistickou stranou (PSI, *Partito Socialista Italiano*) tak nedala téměř žádný prostor pro uplatnění jiných politických sil. Dlouhá a násilná tzv. léta olova (*Anni di piombo*)⁷⁵ mezi pozdními 60. léty a počátkem 80. let, během kterých se o destabilizaci a rozklad stávajícího nefunkčního systému snažily pravicové i levicové teroristické skupiny (na levici například *Brigate Rosse*, *Autonomia Operaia*, *Lotta Continua*, na pravici *Ordine Nuovo* a další) a které vyvrcholily vraždou lídra Křesťanské demokracie Aldo Mora rudými

⁷¹ Ginsborg, Paul: *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State 1980 – 2001*. 2001, s. 139.

⁷² Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 5-6.

⁷³ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 16.

⁷⁴ K proměně politického systému, italského volebního trhu a problému oslabování vazeb mezi voliči a politickými stranami viz Bardi, Luciano: Party Responses to Electoral Dealignment in Italy. In: Mair, Peter - Müller, Wolfgang C. - Plasser, Fritz (eds.): *Political Parties & Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2004, s. 111-144.

⁷⁵ Pozn. autorky. Název je odvozený od velkého množství bombových útoků, vražd politických představitelů a novinářů a jiných osobností (a tedy pravděpodobně přeneseného významu „olova“).

brigádami⁷⁶ před podpisem historického smíření mezi DC a italskými komunisty (PCI, *Partito Comunista Italiano*) v roce 1978, vedla k prohlubující se společenské i politické krizi a potvrdila i celkovou krizi velmi slabého italského státu a počínající zkorumpovanost uvnitř samotné DC. Mladý italský intelektuál Pier Paolo Pasolini tuto krizi stihl předpovědět ve svých článcích pro noviny *Corriere della Sera* během roku 1975, pár měsíců před svým zavražděním, kdy právě Křesťanské demokracie obvinil z korupce, spolupráce s Mafií a neschopnosti vypořádat se jednou pro vždy s neofašisty a dával jim za vinu soudobou morální krizi společnosti.⁷⁷

Systém partitokracie a politické strany, které tvořily její centrální osu, jmenovitě Křesťanští demokraté a Socialisté, se začaly hroutit během politické krize na počátku devadesátých let (1992-1994). Kolaps starého stranického systému byl následkem jednak dlouhodoběji probíhajícího procesu úpadku a degenerace, který činil starý systém stále zranitelnějším, ale také hned několika souběžně a takřka náhodně probíhajících domácích i mezinárodních událostí. Na domácí scéně to byl tzv. skandál *tangentopoli*, následná operace čisté ruce (*mani pulite*) a v roce 1993 referendum a následné přijetí nového volebního systému, který nahradil původní čistě proporční systém a nově kombinoval většinové a poměrné zastoupení, na mezinárodní scéně to pak byl pád komunismu v roce 1989 a s ním spojená krize identity italské levice a v roce 1991 rozhodnutí Evropské unie zavést jednotnou evropskou měnu.⁷⁸ Dominantní role Křesťanské demokracie byla doposud obhajována v kontextu potřeby silné strany proti komunistické hrozbě a jejího vyloučení z podílu na vládnutí v zemi a byla vnímána tudíž jako jediná možná alternativa. Italští komunisté se po pádu komunismu formálně odpoutali od své komunistické identity, přejmenovali se na Demokratickou stranu levice (PDS, *Partito Democratico della Sinistra*) a začali se prezentovat jako konvenční evropská sociálně demokratická strana, což do velké míry usnadnilo jejich postupnou legitimizaci, učinilo z nich možnou politickou alternativu a tím pádem i vzalo stávajícímu koaličnímu uskupení pod vedením

⁷⁶ Aldo Moro, bývalý premiér a soudobý předseda Křesťanských demokratů byl 16. března 1978 v Římě unesen Rudými brigádami při své cestě do parlamentu, kde měl podepsat politickou dohodu (tzv. historické smíření) mezi vlastní stranou a komunisty pod vedením Enrica Berlinguera, kteří se stávali stále relevantnější politickou silou, bez jejíž podpory by nebylo možné sestavit vládu. Po dlouhých 55 dnech vyjednávání byl Moro zavražděn, jeho tělo bylo nalezeno v kufří červeného automobilu Renault v ulici Via Michelangelo Caetani, která se nachází v polovině cesty mezi sídly Křesťanských demokratů a Italských komunistů.

Viz. Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 8, Lepre, Aurelio: *Storia della prima repubblica. L'Italia dal 1943 al 2003*. 2004, s. 284-287 a Mafai, Miriam: *Andate in via Caetani, c'è una Renault rossa*. *La Repubblica*, 10. května 1978. [cit. 25. června 2013] Dostupné z: <http://www.repubblica.it/online/album/settantotto/mafai/mafai.html> Pozn. překlad autorky.

⁷⁷ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 7.

⁷⁸ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 19 a 23.

DC jeho *raison d'être*. Pominutí komunistické hrozby také znamenalo, že italští voliči začali zvažovat i jiné možnosti, než jen zkorumpovaný a stagnující systém pod vedením DC, čímž se začal otevírat prostor pro vznik nových politických stran, jakými byla například Liga severu.⁷⁹ Také velmi složitý a rozšířený italský klientelistický systém pod patronátem DC, vzhledem k požadavkům Evropské unie na přijetí společné měny a fiskální disciplínu, začal být neudržitelný a velmi nákladný.

Tento alarmující stav politického systému a stagnace přispěl k vypuknutí a rozpletení korupčního skandálu, který vešel do italské historie pod názvem *tangentopoli* (odvozeno od italského slova *tangente*, neboli úplatek) a následnému tažení za legalitu v zemi. Počáteční obvinění několika zkorumpovaných jednotlivců milánskou prokuraturou vedlo k odhalení rozsáhlé korupční sítě, k diskreditaci celé politické třídy a k boji za očistu politiky a veřejného života od korupce a neprůhledného financování politických stran známou jako operace čisté ruce (*mani pulite*), která se pod vedením milánské prokuratury a tzv. týmu čisté ruce, jehož asi nejznámějšími členy byli osobnosti jako Antonio Di Pietro a Francesco Saverio Borrelli, rozběhla v roce 1992.⁸⁰ Toto masivní šetření, které vedlo k zatčení více než dvou tisíc lidí včetně několika velmi vlivných politiků (lídra PSI Bettina Craxiho, předsedy vlády za DC Giulia Andreottiho nebo lídra DC Arnalda Forlaniho) v zemi způsobilo doslova politické zemětřesení, o kterém se někdy hovoří jako o zlomu a o přechodu k druhé italské republice. Byla odhalena řada korupčních transakcí, v nichž soukromé i státní podniky uplácely jednotlivé politiky i celé politické strany za účelem získání státních zakázek a přijetí výhodné legislativy. Částky obdržené v rámci těchto úplatků sloužily k podplácení dalších lidí a získání jejich podpory, nebo jednoduše zlepšovaly životní styl zkorumpovaných politiků a jejich přátel. Justiční představitelé předložili důkazy o tom, že všechny politické strany včetně komunistů, měly na odhalené korupci svůj podíl, nicméně hlavními protagonisty nejvíce postiženými korupčním skandálem byla vládnoucí Křesťanská demokracie a Socialisté.⁸¹ Křesťanská demokracie se jako politická strana následkem skandálu ocitla v naprostém rozkladu. Její rozpad a politická marginalizace uvolnily uprostřed italské politické scény místo, které brzy na to zaplnila nová pravice a Silvio Berlusconi s jeho nově vznikající středopravicovou politickou stranou.

⁷⁹ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 23-24.

⁸⁰ Young, Charles: *Impunity. Berlusconi's goal and its consequences*. 2010, s. 53.

⁸¹ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 24.

Italská demokracie vykazuje několik zásadních charakteristik, které přetrvávají dodnes a které učinily z Itálie zemi závislou na politice a politických stranách.⁸² Zhruba od počátku devadesátých let se hovoří se o letech přechodu ke druhé republice, nicméně ani italští historikové se neshodnou na tom, kdy první republika končí a zda vůbec změny, které se odehrály v těchto letech, jsou dostatečné k jejímu vytvoření. Není však pochyb o tom, že události let 1992-1994 otevřely témata, která determinovala další vývoj v zemi a která, v případě jejich neefektivního zvládnutí, představovala riziko a zárodek pro další krizi. Charakteristickou pro toto období byla patrná silná potřeba rozejít se jednou pro vždy s minulostí, oprostít se od krize státu, slabé občanské společnosti, nekompetentností institucí, celkového nedostatku národní identity a dědictví Mafie a korupce, aby se Itálie konečně mohla stát „normálním“ politickým systémem.⁸³ Diskutovalo se o budoucí roli justice, která během skandálu v podstatě přes noc nabyla obrovské politické moci a veřejnou popularitu, o propojení mezi politikou a kriminálními organizacemi, vyvstávala také potřeba reformy veřejné administrativy a celkové rovnováhy moci mezi centrálními, regionálními a lokálními institucemi.⁸⁴ Případ Giulia Andreottiho, který byl v rámci operace čisté ruce obviněn a postaven v roce 1993 před soud za spolupráci s Mafií a vraždu novináře Mina Pecorelliho a který byl vzhledem k nedostatku důkazů byl v roce 2004 osvobozen, však ukazuje neschopnost italských politických představitelů přijmout historickou a politickou odpovědnost za minulost, která jen prohlubuje propast mezi politickou třídou a občanskou společností.⁸⁵

Problematické geografické rozdělení země podle ekonomických a společensko - kulturních štěpení, politická korupce a klientelismus Jihu pod kontrolou Mafie, dlouhodobé regionální rozdíly, kolektivní dědictví fašismu a také rozdělení podle městských regionů, které historicky představovaly mnohem silnější zdroj politických identit než národ jako celek, pokles katolické hegemonie a demografické změny, zejména stárnutí populace jsou problémy, se kterými se Itálie dodnes nevypořádala.⁸⁶

⁸² Mastropaolo, Alfio: *La mucca pazza della democrazia. Nuove destre, populismo, antipolitica*. 2005, s. 159-160.

⁸³ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 5.

⁸⁴ Ginsborg, Paul: *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State 1980 – 2001*. 2001, s. 285.

⁸⁵ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 10.

⁸⁶ Shin Michael E. - Agnew John A.: *Berlusconi's Politics. Mapping Contemporary Italian Politics*. 2008, s. 3.

3.2. Silvio Berlusconi a *Forza Italia*

“V jakékoliv vyspělé demokracii by bylo nemyslitelné, aby byl muž, o němž se předpokládá, že bude zvolen předsedou vlády, v nedávné době vyšetřován (kromě jiného) pro praní špinavých peněz, spoluvinu na vraždě, styky s Mafií, daňové úniky a uplácení politiků, soudců a policie. Ale tou zemí je Itálie a tím mužem je Silvio Berlusconi, skoro určitě její nejbohatší občan. Jak dokazuje naše vlastní vyšetřování, Berlusconi není způsobilý vést vládu v žádné zemi, tím méně v jedné z nejbohatších světových demokracií”⁸⁷

The Economist, 26. dubna 2011

Příběh nejdéle sloužícího poválečného italského premiéra Silvia Berlusconiho, který byl podle týdeníku The Economist⁸⁸ nezpůsobilý pro křeslo ministerského předsedy a který podle některých drží ve svých rukách dokonce větší moc, než mívával kdysi Benito Mussolini,⁸⁹ je bezpochyby jedním z nejzajímavějších témat politické historie pozdního dvacátého století. Politický úspěch tohoto nejbohatšího muže v Itálii, mediálního magnáta, velmi úspěšného podnikatele a zároveň velmi kontroverzní a charismatické osobnosti, který se ve světě proslavil svými politickými i sexuálními skandály, vypovídá mnohé o současné Itálii, její politické krizi, úpadku veřejného života, tradičních politických stran, katolické církve i o nových ekonomických elitách, které mají své kořeny ve slavné éře italského kapitalismu osmdesátých let zejména v okolí Milána ale i dalších větších měst.

Bylo by však mylné domnívat se, že jde výhradně o specifický italský fenomén. Je pravdou, že Itálie dvacátého století má pověst tzv. laboratoře špatných myšlenek, kde vznikl fašismus, Mafie nebo levicový terorismus a kde je politika neodmyslitelně provázána s korupcí, klientelismem a patrimonialismem, a ve které slabost demokracie a absence kontrolních mechanismů jejich vznik těchto výše zmíněných umožnila. Itálie je také zemí se slabou národní identitou, která se neustále potýká s důsledky pozdního sjednocení státu a pozdní industrializace a modernizace, které neustále vytvářejí mnohem větší napětí, než je tomu ve starších a

⁸⁷ Fit to run Italy?, *The Economist*, 26. dubna 2011. [cit. 26. června 2013]

Dostupné z: <http://www.economist.com/node/593654> Pozn. překlad autorky.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 17.

stabilnějších demokraciích.⁹⁰ Nelze však přehlédnout, že velmi těsné propojení mezi ekonomickou sférou, politikou, médií je dlouhodobější trend, který můžeme pozorovat v globálním měřítku a který je v každé zemi nesmírně důležitý. Nejen v Itálii, ale všude na světě můžeme pozorovat, jak dochází k čím dál větší personalizaci politiky prostřednictvím televize, k úpadku tradičních politických stran a objevují se tzv. politici bilionáři (Ross Perot, Steve Forbes, Mike Bloomberg) a mediální magnáti (Rupert Murdoch, Bernard Tapie), kteří obcházejí stranické organizace prostřednictvím vlastních médií tím, že si kupují obrovské množství televizního času.⁹¹ Pouze v Itálii se však mediální magnát, který kromě významných médií, reklamních společností a nakladatelství vlastní i slavný fotbalový klub AC Milán a který se po celou dobu svého politického působení potýká se zákonem, obviněními z korupce, styků s Mafií, členství v zednářské lóži Propaganda 2 a jiných protizákonných činů, zmocnil moci přímo a stal se premiérem země s téměř šedesáti miliony obyvatel.⁹²

Život Silvia Berlusconiho, jeho podnikatelské začátky, vstup do politiky, politické působení i jeho skandály byly podrobně popsány a studovány mnoha autory (Srov. Ginsborg 2005, Andrews 2005, Stille 2007, Gibelli 2010, Young 2010 a další) a není tudíž třeba je rozebírat do detailů. Pro potřeby této práce tedy postačí jen krátká sumarizace výše uvedeného se zaměřením na konkrétní aspekty, které jsou významné pro identifikaci rysů populismu v jeho politice a zejména politickém stylu – způsob, jakým vybudoval své mediální impérium, důvody, které ho vedly ke vstupu do politiky, strategie, jaké zvolil k oslovení voličů a příčiny, které umožnily jeho politický úspěch.

3.2.1. Tvůrce mediálního impéria

Silvio Berlusconi, pocházející z katolické rodiny nižší střední třídy, na rozdíl od jiných velkých osobností mediálního průmyslu (jakým je například Rupert Murdoch, který velkou část svého impéria zdědil) začal budovat svou kariéru od píky. Narodil se v Miláně v roce 1936, jeho otec byl bankovním úředníkem a jeho matka ženou v domácnosti. Po válce ho rodiče poslali do přísné internátní katolické školy Sv. Ambrože, která do velké míry předurčila jeho následné směřování. Po studiích práv na Státní univerzitě v Miláně, během nichž se živil zpíváním na

⁹⁰ Ibidem, s. 10.

⁹¹ Ibidem, s. 11.

⁹² An Italian Story, *The Economist*, 26. dubna 2011. [cit. 26. června 2013]

Dostupné z: <http://www.economist.com/node/587107>

výletní lodi, bylo jasné, že Silvia mnohem více přitahoval moderní svět obchodu než kánony a obřady italského katolicismu. Právě Milán, jeho rodné město je stěžejním faktorem pro počátek jeho kariéry a klíčem k jeho úspěchu. V období ekonomické transformace a s ní spojeného růstu a prosperity padesátých a šedesátých let byl právě Milán centrem všeho dění a symbolem nového bohatství země, které nabízelo široké možnosti uplatnění pro čerstvého absolventa práv.⁹³ Berlusconi si na začátku 60. let zvolil cestu velmi rychle se rozvíjejícího milánského developerského průmyslu a bez vlastního počátečního kapitálu z dodnes přesně neurčených finančních zdrojů začal stavět několik bytových komplexů, přičemž jeho největším úspěchem bylo dostavění komplexu Milano 2 mezi léty 1970-1979. Milano 2 byla gigantická residenční oblast na okraji Milána určená pro deset tisíc lidí, při jejíž stavbě Berlusconi prokázal své podnikatelské nadání, kreativitu a obchodního ducha, protože během stavby musel vyjednávat s místními úřady, odbory a dokonce i se správou nedalekého letiště Linate, kterou kvůli stavbě přiměl změnit letové dráhy v okolí města.⁹⁴ Právě díky Milano 2, díky němuž odstartoval svou kariéru, Berlusconi také poprvé pronikl do mediálního průmyslu, a to prostřednictvím nově založené televizní stanice TeleMilano určené pro obyvatele nově vzniklého komplexu, která byla o několik let později transformována na soukromou stanici Canale 5 a která stála na počátku jeho vznikajícího mediálního impéria.

Vzhledem k tomu, že komerční televize v Itálii byla téměř neregulovaná (pouze celonárodní vysílání bylo vyhrazeno pro 3 kanály státní televize RAI, rozdělené mezi tři hlavní politické strany, DC, PSI a PCI) a strukturální podmínky byly na jeho straně, podařilo se mu během relativně krátké doby skoupit několik dalších lokálních televizních stanic, včetně Rete 4 a Italia 1, čímž započal postupné budování vlastní komerční celonárodní televize pod hlavičkou skupiny Mediaset. Cíleným vybíráním pořadů určených pro různé skupiny diváků (kanál Italia 1 byl určen mladým divákům, Rete 4 ženám v domácnosti a penzistům, Canale 5 celé rodině), pečlivým řazením programů v době hlavního vysílacího času po vzoru americké televize a vysíláním pořadů jako Dallas, Pobřežní hlídka a Dynastie si Berlusconi získal řadu diváků a jeho televizní stanice obrovskou popularitu, zejména mezi určitými sociálními skupinami jako například ženami v domácnosti, které později tvořily velkou část jeho voličů. Americký charakter komerčního vysílání vytvořený Berlusconim, který se skládal z variací masivně importovaných

⁹³ Ginsborg, Paul: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Partimony*. 2005, s. 17. K transformaci italské ekonomiky dále Ginsborg, Paul: *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State 1980 – 2001*. 2001, s. 1–29.

⁹⁴ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 23.

amerických filmů, televizních seriálů, soutěží, show, sportovních přenosů a kreslených pořadů pro děti měl také obrovský vliv na kulturní život celého národa. Když došlo v roce 1984 pro porušení nařízení ohledně televizního vysílání k odpojení Berlusconiho televizních stanic, netrvalo dlouho a za pomoci svého přítele a shodou okolností i předsedy vlády Bettina Craxiho získal povolení znovu obnovit své vysílání, čímž v podstatě změnil podmínky veřejného a komerčního vysílání v zemi.⁹⁵ Pluralita, která do té doby platila ve státní televizi, neplatila pro vysílání komerční. Berlusconiho impérium se velmi rychle dostalo na úroveň celonárodního televizního vysílání, které využívalo komerční kritéria v produkci a moderní metody jako marketing a přímé cílení na diváky prostřednictvím vlastní reklamní společnosti Publitalia, která koncem roku 1983 pokrývala 43 procent celkového trhu televizní reklamy.⁹⁶

3.2.2. Od podnikatele ke státníkovi

„Není nikdo na světové politické scéně, kdo by se se mnou mohl srovnávat, nikdo s politických představitelů nemá takovou minulost a historii, kterou mám já. (...) O mých schopnostech nemůže být pochyb a jsou mimo diskusi.“⁹⁷

Silvio Berlusconi

Svým rozhodnutím využít výhodné situace, vstoupit do politiky a zaplnit prostor, který na italské politické scéně vznikl diskreditací tradičních politických stran, učinil Berlusconi to, co žádný jiný mediální magnát před ním nikdy neudělal – propojil své mediální impérium s politickou mocí na národní úrovni v jedné z největších evropských zemí. Důvodů, které ho ke vstupu do politiky v roce 1994, těsně před plánovanými volbami do poslanecké sněmovny, vedly, je hned několik. Jeho rozhodnutí bylo do velké míry formováno okolnostmi, s nimiž se Itálie v polovině devadesátých let potýkala. Posílen svým vítězstvím nad státními strukturami v otázce veřejného televizního vysílání si byl dobře vědom soudobého krizového stavu italské politiky po nedávných korupčních skandálech a prostoru ve stranickém systému země, který po sobě

⁹⁵ Ginsborg, Paul: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Partimony*. 2005, s. 37–38.

⁹⁶ Cit. dle Ginsborg, Paul: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Partimony*. 2005, s. 46.

⁹⁷ Di Caro, Paola. Berlusconi: Sono un leader mondiale, *Il Corriere della Sera*, 8 března 2001. [cit. 26. června 2013] Dostupné z: http://archiviostorico.corriere.it/2001/marzo/08/Berlusconi_sono_leader_mondiale_co_0_0103085997.shtml Pozn. překlad autorky.

zanechaly vládnoucí politické strany, což vytvářelo na jedné straně reálnou hrozbu vítězství obnovené levice a na straně druhé jedinečnou příležitost k úspěchu nového politického subjektu, který by nebyl spojován se zkorumpovanou politickou třídou let minulých. Jeho motivy byly daleko komplexnější a zahrnují také ekonomický stav jeho holdingu Fininvest zastřešujícího všechny jeho dosavadní obchodní aktivity (komerční televizní skupinu Mediaset, filmovou společnost Medusa, nakladatelství Mondadori, pojišťovací společnost Mediolanum, fotbalový klub AC Milán a další).⁹⁸ Ten se po prudké diverzifikaci a rozšiřování do dalších sektorů v těchto letech náhle ocitl v dlužích a mimo jiné také hrozilo, že by se stále probíhající protikorupční vyšetřování dříve nebo později zaměřilo právě i na Fininvest. Berlusconiho impérium po dlouhou dobu těžilo z velmi dobrých vztahů s politickými elitami, které byly během skandálu *tangentopoli* politicky odepsány a celá řada Berlusconiho milánských obchodních partnerů i přátel již v průběhu minulých let byla pro korupci v rámci operace čisté ruce vyšetřována.⁹⁹ Zejména jeho propojení a blízký osobní vztah s bývalým premiérem Craxim, jehož politická kariéra byla po korupčních aférách v troskách a který Berlusconiho v osmdesátých letech pomohl ustavit národní mediální impérium, se mohl kdykoliv stát podnětem k zahájení vyšetřování jeho obchodních aktivit.¹⁰⁰

Před oficiálním oznámením o vzniku nové politické strany probíhaly dobře promyšlené přípravy s využitím moderních technik marketingu, inzerce a monitoringu veřejného mínění podobné procesu uvádění nového, tentokrát politického produktu na trh. Speciálně určené skupiny Diakronu, organizaci patřící pod Publitalia, měly za úkol analyzovat a identifikovat voličské preference, názory a postoje, zjistit co si žádají a jaká politická strategie, politický program i název strany by tudíž byl nejvhodnější a zacílil na co největší okruh možného elektorátu.¹⁰¹ Obraz nově vznikající politické strany a její program byl výsledkem marketingových technik, stejně jako její název, Forza Italia (Itálie do toho!), který příznačně odkazoval na slovník fanoušků populárního národního fotbalového týmu. V zemi, kde fotbal hraje významnou společenskou roli a je skoro náboženstvím, byly fotbalové metafory stěžejním prvkem Berlusconiho stylu komunikace. Vybírání kandidátů na stranickou listinu přesně

⁹⁸ Young, Charles: *Impunity. Berlusconi's goal and its consequences*. 2010, s. 46–51.

⁹⁹ Fininvest se ocitl v nepříznivé ekonomické situaci po prudkém rozšiřování impéria do různých oblastí, mimo jiné nákupem prodělečného obchodního řetězce Standa a také koupí placené televizní stanice Telepiù. Viz. Ginsborg, Paul: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Partimony*. 2005, s. 63–64.

¹⁰⁰ Bettino Craxi se stal dokonce kmotrem Berlusconiho dětí. Viz Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 27.

¹⁰¹ Young, Charles: *Impunity. Berlusconi's goal and its consequences*. 2010, s. 60–61.

kopírovalo proces a kritéria vybírání obchodních zástupců. Průzkumy ukázaly, že ideálním kandidátem je čtyřicátník, respektovaný v místní komunitě, bez jakýchkoli předchozích vazeb na politiku nicméně vyznávající volný trh. Skupina vybraných absolvovala intenzivní kurz o tom, jak správně vystupovat na veřejnosti a v televizi tak, aby jejich mediální obraz vypadal co nejlépe. Předvolební průzkumy také ukázaly, že nejvhodnějším lídrem nové strany bude právě Berlusconi, který měl velkou míru respektu a uznání veřejnosti a byl vnímán jako muž činu stojící mimo dosavadní zkorumpovanou politiku.¹⁰²

Jeho slavné a dramatické oznámení vzniku nového politického subjektu podle některých naznačovalo pozdější Berlusconiho populistického postoje.¹⁰³ Způsob, jakým národu oznámil své rozhodnutí, bylo do velké míry gestem s nádechem symbolického významu. Dne 26. ledna 1994 poslal všem televizním stanicím (včetně RAI a agentuře Reuters) nahrávku s devítiminutovým videem oznamujícím jeho politické záměry a vstup na „fotbalové hřiště“ italské politiky (*la discesa in campo*). „*Itálie je země, kterou miluji. Tady mám své kořeny, své naděje a své horizonty. Tady jsem se naučil, od mého otce a od života, řemeslu obchodníka. Tady jsem získal svou vášeň pro svobodu. Rozhodl jsem se vstoupit na politické hřiště a zabývat se věcí veřejnou, protože nechci žít v zemi, která je neliberální a kde vládnou nevyspělé politické síly a politici provázáni s minulostí a politickým a ekonomickým úpadkem.*“¹⁰⁴ Berlusconiho předvolební vysílání bylo připraveno do nejmenších detailů podle doporučení specialistů a mediálních „tvůrců obrazu“ (uspořádání jeho stolu, barva jeho kravaty, obleku i jeho řeč, která ho měla prezentovat jako politického outsidera, anti – politika) tak, aby přesně cílilo na jeho hlavní cílovou skupinu voličů – jeho posluchači byli podnikatelé, ženy v domácnosti a zaměstnanci soukromého sektoru, které se Berlusconi snažil podle Pezziniho „svést“.¹⁰⁵ Snažil se vytvořit perfektní obraz sebe jako přirozeného charismatického vůdce, jež jako jediný může zachránit Itálii a splnit misi (nový italský zázrak), neboť vlastní výjimečné osobní kvality, které dokládá jeho úspěch jako podnikatele.¹⁰⁶

Berlusconi se projektoval jako jediná možná alternativa k dosavadní partitokracii a jako odpověď na skandál tangentopoli a konec komunismu. Faktickým nepřítelem, který ohrožoval

¹⁰² Young, Charles: *Impunity. Berlusconi's goal and its consequences*. 2010, s. 61–62.

¹⁰³ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 26.

¹⁰⁴ Berlusconi, Silvio. *Discesa in campo*. In: *Youtube* [online]. 26. ledna 1994 [cit. 26. června 2013].

Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=B8-ulYqnk5A>

¹⁰⁵ Cit. dle Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 27.

¹⁰⁶ Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 169.

jeho vlastní zemi, byly na jedné straně staré zkorumpované politické elity, na straně druhé reálně neexistující „*levicový kartel*“ a komunistická hrozba, proti níž bylo nutné zformovat tzv. „pól svobody“.¹⁰⁷ Berlusconi byl schopen zkoncentrovat své obrovské mediální zdroje k tomu, aby zdůraznil imaginární nebezpečí komunistické hrozby, ačkoliv žádné reálné nehrozilo, a podařilo se mu tak zasadit předvolební boj do kontextu boje mezi dvěma nesmiřitelnými protiklady, svobodou a tudíž liberalismem a totalitarismem v komunistické verzi.¹⁰⁸ Pro vytvoření „pólu svobody“ bylo nezbytné najít vhodné spojence z pravicového spektra politiky. Staly se jimi dvě velmi odlišné a do velké míry i kontroverzní obnovené pravicové politické síly, Bossiho Liga severu a Finiho Italské sociální hnutí (MSI, *Movimento Sociale Italiano*), které bylo později transformováno v Národní Alianci (AN, *Alianza Nazionale*). Liga severu byla do jisté míry přirozeným spojencem Berlusconiho, neboť oba subjekty sdílely společné kořeny na italském severu a měly společnou alespoň část idejí. Bossi i Berlusconi bývají považováni oba za populisty svého druhu, kteří ale mluví k odlišně definovanému „lidu“, což rozebereme podrobněji v následující podkapitole. Bossi, kterému se podařilo znovu nastolit otázku severu jako jedno ze stěžejních politických témat v zemi, proslul svou přímoučarostí, neformálním oblékáním a obrazem „obyčejného muže“, který hovoří dialektem svého „lidu“, sdílel s Berlusconiho názor, že jádrem Italské ekonomiky je právě elektorát na severu země.¹⁰⁹ Vzhledem k předchozím atakům Ligy severu na integritu státu, silné separatistické tendence, vyhraněný postoj vůči italskému jihu a počínající negativní postoj k imigraci a tendence ke xenofobismu, však působilo její začlenění do vlády stejně překvapivě, jako partnerství s Finim, jehož nacionalistická Národní aliance odvozovala svou identitu z fašistické minulosti a která se stala prvním neofašistickým subjektem zahrnutým do vlády moderní evropské demokracie.¹¹⁰ Tato koalice i přes naprostou diverzitu všech tří subjektů splnila svůj krátkodobý účel. Středopracivový pól lídrů Bossi-Finni-Berlusconi slavil ve volbách konaných dle nového volebního systému v roce 1994 naprosté vítězství. Forza Italia se stala dominantní silou v Itálii s 21 procenty hlasů, Národní aliance slavila úspěch s 13,5 procenty hlasů a Liga severu 8,4 procenta.¹¹¹ Tento úspěch byl samozřejmě daný do velké míry

¹⁰⁷ Berlusconi, Silvio. *Discesa in campo*. In: *Youtube* [online]. 26. ledna 1994 [cit. 26. června 2013].

Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=B8-uIYqnk5A>

¹⁰⁸ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 27.

¹⁰⁹ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 29.

¹¹⁰ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 28.

¹¹¹ Celkové výsledky voleb z 27. března 1994 dostupné v elektronickém archivu voleb Ministerstva vnitra Itálie na stránkách:

okolnostmi politické krize, nicméně ještě důležitější byl fakt, že Berlusconi dokázal v pravou chvíli rozpoznat změny v italské společnosti a politice a adekvátně na ně reagovat.

3.2.3. Forza Italia jako nový typ politické strany

Silvio Berlusconi jako stěžejní osobnost Itálie posledních desetiletí bezpochyby zavedl do různých odvětví politiky mnoho inovací a prvků, se kterými tradiční italské politické strany neměly předchozí zkušenost. Jedná se mimo jiné nové metody vedení předvolebních kampaní (a zejména využití politického marketingu), nové koaliční strategie, ideologický obsah, nový styl vedení (leadship) a způsob a jazyk komunikace. Všechny tyto inovace měly význačný efekt na stranický a politický systém, politickou komunikaci, podobu politických stran a vládních programů a celkově ovlivnily nejen italskou politickou scénu, ale podle některých i kvalitu italské demokracie.¹¹² Podle závěrů Cateriny Paolucci, v Itálii po skončení druhé světové války nepanoval konsensus ohledně základů stranického systému, což do velké míry ovlivnilo jeho podobu v následujícím období a rychlejší přijetí volnějšiho modelu politické strany, což byl proces, který vyvrcholil se vznikem Berlusconiho strany Forza Italia. Politické strany, zejména Křesťanská demokracie a Socialisté, se v průběhu poválečných let začaly vyznačovat profesionálně - voličskými charakteristikami, které v kombinaci s extrémní polarizací voličstva, vyloučením komunistů z vlády a čistým proporcčním volebním systémem, vedly ke kolapsu stranického systému a období jeho velké nestability.¹¹³ Forza Italia, jak již bylo řečeno dříve, vznikla jako výsledek této krize stranického systému na bázi nového organizačního modelu, který se vyznačoval radikálními prvky catch-all politické strany ve smyslu původní definice Otto Kirchheimera – slabou politickou ideologií, velkým významem role leadership, centralizací,

<http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpe=C&dtel=27/03/1994&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

¹¹² Srov. Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 163.

¹¹³ Srov. Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 165 a Bardi, Luciano: Party Responses to Electoral Dealignment in Italy. In: Mair, Peter - Müller, Wolfgang C. - Plasser, Fritz (eds.): *Political Parties & Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. 2004, s. 135-136.

slabými byrokratickými strukturami, malým množstvím členů, financováním prostřednictvím externích zdrojů, silnou profesionalizací politiky a využitím médií k oslovení voličů.¹¹⁴

*„Forza Italia byla vytvořena od nuly, skoro jako experiment volebního a politického marketingu, který byl možný díky zdrojům a schopnostem podnikatele a mediálního magnáta Silvia Berlusconiho. Byla to jeho osobní volební platforma, jejímž primárním cílem bylo získat politickou moc pro svého vůdce.“*¹¹⁵

Hlavními třemi prvky, které jsou velmi dobře identifikovatelné a které z ní činí nový fenomén je její organizace jako obchodní společnosti po vzoru Berlusconiho impéria, které bylo inspirací pro její strukturu, interní procedury a poskytlo také dostatek lidských zdrojů pro její chod. Členové strany byli spíše obchodníky, kteří neměli žádnou předchozí zkušenost v politice, a Berlusconi byl spíše jejich nadřizený než politický vůdce. Za další je velmi patrný rys patrimonialismu, neboť FI jako organizace byla osobním nástrojem, vlastněna, vedena a kontrolována direktivním způsobem přímo samotným Berlusconim bez jakékoliv interní demokracie.¹¹⁶ Vzhledem ke konceptu populismu je stěžejní také prvek charismatického vůdcovství, které *„hrálo významnou roli při legitimizaci strany tím, že interně ospravedlňovalo partimonialismus a externě obhajovalo model politické strany jako obchodní společnosti a tím pádem zaručovalo zároveň loajalitu aktivistů a přízeň voličů“*¹¹⁷. Forza Italia, stejně jako obdobné strany tohoto nového typu, má svá omezení pokud jde o její možnou institucionalizaci, hlubší propojení s voličstvem či reprezentaci různých společenských skupin. Tato přirozená omezení vycházejí přímo z její charakteristiky politické strany jako obchodní organizace, která byla založena s konkrétním účelem a jejíž hodnota přetrvává pouze po dobu jeho plnění. Institucionalizace je velmi důležitým faktorem, který přináší do politického i stranického systému stabilitu, odpovědnost vůči voličům a vnímavost vůči jejich požadavkům.¹¹⁸ Politické strany, kterým se nepodaří projít procesem institucionalizace, jsou velmi nestabilní, náchylné na jakoukoliv změnu a s nimi je tudíž nestabilitou ohrožen i celý stranický systém. Forza Italia, zdá

¹¹⁴ Teorie catch-all politické strany je teorií německého právníka a politického vědce Otto Kirchheimera, zde citováno podle Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 163.

¹¹⁵ Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 166.

¹¹⁶ McDonnell, Duncan. Silvio Berlusconi's Personal Parties. From ForzaItalia to the Popolo Della Libertà, *Political Studies*, vol. 61 (2013), s. 221.

¹¹⁷ Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 166.

¹¹⁸ Ibidem, s. 170.

se, tvoří v tomto případě výjimku, neboť i po téměř dvaceti letech od svého vzniku existuje a Silvio Berlusconi je stále jejím vůdcem. Neprošla žádným hlubším procesem institucionalizace (ani na centrální ani na lokální úrovni) v tradičním pojetí, nicméně i při své volné organizaci dokázala progresivně adoptovat trvalou strukturu a mohla se spolehnout na stabilní jádro aktivistů, vůdců i zástupců ve všech úrovních politiky.¹¹⁹ Patrimonialismus, obchodní model a charisma jejího vůdce stále tvoří základ její povahy.

3.3. Itálie jako země mnoha populismů

Řada autorů poukazuje na specifickou Itálii, která se počátkem devadesátých let stala „rájem“ pro populistické tendence a kde populismus triumfoval nad tradičními politickými stranami.¹²⁰ Populismus, který jak jsme definovali v první části této práce, je konceptem polyvalentním, který zahrnuje i politický styl, diskurzivní strategii i ideologický obsah, má však v Itálii mnohem hlubší kořeny sahající do minulosti. Prototypem populismu se stal na sklonku války *qualunquismus* Guglielma Gianniniho, který reflektoval psychologické klima rozdělení společnosti mezi fašismem a anti-fašismem a promlouval k jednotnému obyčejnému lidu skeptickému vůči ambiciózním elitám toužícím po dominanci.¹²¹ I po Gianninim našel italský populismus své další interprety, neapolského majitele lodí Achilla Laura, radikální liberály Marca Panella (*Partito Radicale*), levicové hnutí *Girotondi* a mnoho dalších.¹²² Vzhledem k tak častému historickému výskytu populistických tendencí je zřejmé, že Itálie nabízí velmi úrodnou půdu pro populismus, což se intenzivně projevilo začátkem devadesátých let, kdy podle Pasquina politické a společensko-ekonomické předpoklady zapříčinily zformování dvou typů populismu, jež jsou reprezentovány dvěma význačnými osobnostmi italské politické historie – Umbertem Bossim a Silviem Berlusconim.¹²³

¹¹⁹ Tarchi, Marco: Italy: Country of Many Populisms. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. s. 92.

¹²⁰ Hermet, G. (2001) *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique, XIXe-XXe siècle*, Paris: Fayard. Zde citováni dle Tarchi, Marco: Italy: Country of Many Populisms. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. 2008, s. 84.

¹²¹ Tarchi, Marco: Populism Italian Style. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. 2002, s. 120-138.

¹²² Komplexní analýzu historie populismu a populistických tendencí v poválečné Itálii nabízí Tarchi, Marco: *L'Italia populista. Dal Qualunquismo ai Girotondi*, 2003.

¹²³ Pasquino, Gianfranco. Populism and Democracy, *Italian Studies Seminar Series*. The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, Washington, D.C., Bologna, Nanjing. no. 3, 2005, s. 24.

3.3.1. Berlusconi: příklad postmoderního populismu?

Během let působení Berlusconiho středopravicových koalic a jeho premiérství (období první vlády Berlusconiho v letech 1994-1995, druhé vlády letech 2001-2005, třetí vlády letech 2005-2006 a čtvrté vlády v letech 2008-2011)¹²⁴ političtí odpůrci i domácí a zahraniční média často zdůrazňovali populistický charakter těchto vlád a její politiky, přičemž toho označení bylo vždy jasně vnímáno jako negativní.¹²⁵ Mediální označení „populistický“ však ve většině případů neodpovídá populismu tak, jak ho definuje a jaké charakteristiky mu přisuzuje odborná literatura, a omezuje se na jakousi nelichotivou nálepku, kterou si mezi sebou dávají odpůrci vzájemně se obviňující z klamání voličů. Nejen média, ale i někteří zástupci odborné sféry (Tarchi, Pasquino, Ruzza a Fella a další) dospěli k závěru, že v politické aktivitě a především politické komunikaci Silvia Berlusconiho jsou identifikovatelné prvky populismu. Podle Taguieffa existují dvě navzájem nezávislé úrovně populismu, z nichž první je podpořena masovou mobilizací a koherentním programem a druhá je naopak vtělena do politického stylu, který je spíše sbírkou rétoriky, jež zdůrazňuje symbolické prvky potlačování určité společenské skupiny.¹²⁶ Tarchi tuto interpretaci aplikuje na Itálii, která je jedinečná tím, že se zde vyvinuly obě dvě úrovně populismu nezávisle na sobě. V kontrastu se spontánní mobilizací Ligy severu, která představuje první typ a která zdůrazňuje etnické a kulturní odlišnosti, Forza Italia (resp. Berlusconi, neboť je velmi těžké zkoumat povahu samotné FI, aniž bychom zkoumali jejího vůdce) se obrací k lidu jako občanům celé Itálie a staví na myšlenku anti - politiky a anti – stranic. Berlusconi sám nikdy nehovořil o FI jako o politické straně a vždy zdůrazňoval její odlišnost od tradičních stran a její „svobodu od pout, které přináší organizovanost“¹²⁷.

„Výraz anti – politického populismu je záležitostí víceméně jejího vůdce, který „z něj udělal obchodní značku vlastního politického stylu, ale ne zdroj ideologické inspirace“¹²⁸. Oba

¹²⁴ Historie a složení jednotlivých italských vlád na oficiálních internetových stránkách italské vlády dostupné z <http://www.governo.it/Governo/Governi/governi.html>

¹²⁵ A survey of Italy. The triumph of populism, *The Economist*, 25. července 2001. [cit. 28. června 2013]
Dostupné z: <http://www.economist.com/node/682010>

¹²⁶ Cit. dle Tarchi, Marco: Italy: Country of Many Populisms. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. s. 85.

¹²⁷ Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 39. Pozn. překlad autorky.

¹²⁸ Tarchi, Marco: Italy: Country of Many Populisms. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. s. 86.

příklady však vděčí za svůj náhlý úspěch politické krizi, oba zdůrazňují své nepolitické kvality a apelují na svůj lid v protikladu ke zkorumpovanému establishmentu.¹²⁹

Pokusme se nyní shrnout základní atributy, které jsou společné všem definicím populismu autorů, které byly rozebrány v části 2.2 této práce (Panizza, Canovanová, Mény a Surel, Taggart) a následně se pokusit určit, zda politika, politický styl či rétorika Silvia Berlusconiho tyto atributy splňují. Za prvé je to důraz na jednotný lid jako idealizovanou komunitu a suveréna, s nímž se populisté ztotožňují a jehož zájmy zastupují. Za druhé je to myšlenka, že stávající elity (zkorumpovaní profesionální politikové, ale i elity z akademické a mediální sféry), které tvoří protiklad k obyčejnému lidu, zrazují zájmy lidu a nejsou schopny je adekvátně reprezentovat. Populismus se tudíž v tomto smyslu obrací proti stávajícím strukturám moci a jejich hodnotám. Třetí společnou charakteristikou je výjimečná role charismatického vůdce a jeho tendence zdůrazňovat na jedné straně svou příslušnost k lidu jako „jednoho z nich“ a na straně druhé své výjimečné schopnosti a kapacity, které ho činí způsobilým artikulovat zájmy lidu. Za poslední je to obhajoba ryzího typu demokracie, kde by byl lid znovu suverénem a vykonavatelem moci, což se pojí s negativním vztahem a despektem vůči institucím a formálním pravidlům zastupitelské demokracie a upřednostňováním prvků přímé demokracie (referend apod.).

Berlusconiho politický styl, kterým se na veřejnosti prezentuje, v mnoha rysech reflektuje populistické tendence. V jeho stylu komunikace i programech strany Forza Italia jsou populistické rysy dobře identifikovatelné, ale jsou vyjádřeny v mnohem slabších tónech oproti jiným stranám označovaným za populistické.¹³⁰

Když v roce 1994 Berlusconi vstupoval do politiky, zdůvodnil tento krok jako ne – politickou odpověď na politickou krizi, která ho donutila na dočasnou dobu opustit své povolání podnikatele, a přijmout nelehký úkol záchrany své milované země před katastrofou, do níž by ji mohla uvést vláda levice.¹³¹ „Rozhodli jsme se odpovědět, protože jsme cítili, že se blíží nebezpečí: nový volební zákon připravený politiky, kteří se nedokáží dohodnout, a hrozba, že naše země bude ovládaná menšinou, menšinou, kterou známe velmi dobře a která by nás uvedla do budoucnosti neliberální.“¹³² Vstoupit do politiky pro něj bylo morální povinností, které se nemohl vyhnout. Nemohl se otočit zády volání do zbraně, které zaznívalo ze všech stran, ze

¹²⁹ Pasquino, Gianfranco. Populism and Democracy, *Italian Studies Seminar Series*. The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, Washington, D.C., Bologna, Nanjing. no. 3, 2005, s. 24.

¹³⁰ Tarchi, Marco: *L'Italia populista*. Dal Qualunquismo ai Girotondi, 2003, s. 164.

¹³¹ Berlusconi, Silvio. *Discesa in campo*. In: *Youtube* [online]. 26. ledna 1994 [cit. 26. června 2013]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=B8-uIYqk5A>

¹³² Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 20. Pozn. překlad autorky.

severu, z jihu, od lidí všech kategorií a věku a které volalo po „změně, nejen po změně osobností, ale i změně způsobu, jakým je vedena politika“¹³³. Byl donucen vypít hořký kalich veřejné služby jen kvůli lásce ke svým spoluobčanům, neboť nemohl akceptovat „Itálii tolik politizovanou, zestátněnou, zkorumpovanou, tolik regulovanou (...) Itálii tak špatně vedenou a tak špatně administrovanou“¹³⁴. Země podle něj potřebuje jiný způsob politiky, jinou politiku, politiku čistější. „Konec s politikou potyček, slov, řečí, vet, starých záští a vyjednávání u stolu: cítíme potřebu politiky jiné, politiky čisté.“¹³⁵ Itálie podle něj potřebuje nové muže i ženy ve vedení země, jiné než ty, kteří ji vedli do teď. „Osoby, které neumí pouze řečnit, dělat dobrý dojem u kulatého stolu, v televizi a na shromážděních ale ty, které umí jednat a které umí dobře a jasně říct, co chtějí dělat. A zejména takové, které umí převést svá slova v činy a které se mohou prezentovat výsledky své práce, jež dokazují tuto jejich schopnost. (...) Osoby, které jsou plně optimismu a chuti k práci.“¹³⁶

Navzdory své minulosti, provázanosti s bývalou politickou elitou a pozdějším obviněním souvisejícími s jeho obchodními a finančními aktivitami, se dokázal úspěšně prezentovat jako politický outsider, anti - establishmentový kandidát, který nabízí alternativu ke zkorumpovaným politikům, kteří v Itálii nadělali tolik škod a kteří hájí jen své sobecké individuální zájmy. Zdůrazňování odcizenosti a zkorumpovanosti elit země je velmi silným prvkem z populistického repertoáru, na něž Berlusconi velmi často odkazuje.¹³⁷ „Nikdy nedělám, nikdy jsem neudělal a nikdy neudělám nic, co by bylo motivované důvody čistě profesionálně politických nebo stranických.“¹³⁸ Vytváří obraz sebe sama jako ideálního kandidáta, typického „self-made mana“, který na rozdíl od profesionálních politiků, kteří kromě obyčejného „polikaření“ za peníze občanů neumí nic jiného¹³⁹, se může prezentovat svou pílí a vynikajícími schopnostmi, které prokazují jeho obchodní úspěchy. Nicméně i přes tyto vynikající kvality, schopnosti a i přes svůj úspěch a majetek nikdy nezapomněl na svůj původ a nepřetrhl vazby se svým domovem, měl jen o něco více štěstí než ostatní, nicméně stále se považuje jen za muže z ulice, „jednoho z vás“, stejného jako jsou všichni ostatní.¹⁴⁰

¹³³ Ibidem, s. 20 a s. 21. Pozn. překlad autorky.

¹³⁴ Ibidem, s. 26. Pozn. překlad autorky.

¹³⁵ Berlusconi, Silvio: *Discorsi per la democrazia*. 2001, s. 20. Pozn. překlad autorky.

¹³⁶ Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 26-27. Pozn. překlad autorky.

¹³⁷ Tarchi, Marco: *L'Italia populista*. Dal Qualunquismo ai Girotondi, 2003, s. 164.

¹³⁸ Berlusconi, Silvio: *Discorsi per la democrazia*. 2001, s. 13 a 43. Pozn. překlad autorky.

¹³⁹ Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 142. Pozn. překlad autorky.

¹⁴⁰ Tarchi, Marco: *L'Italia populista*. Dal Qualunquismo ai Girotondi, 2003, s. 163.

V jeho projevech je silný nádech paternalismu, neboť se cítí být „mužem osudu“: interpretem, zastupitelem a obhájcem vůle lidu, tedy všech občanů Itálie. Nechce působit jako demagog a klamač davů, ale spíše jako racionální majitel společnosti, který se snaží vyřešit její krizi. Je si vědom toho, jakým způsobem média (jeho vlastní) a prostředky masové komunikace proměnily identitu a životní styl Italů v konzumní kulturu, proto jeho ideálním působištěm není řečnický pultík, ale televizní obrazovka, jejímž prostřednictvím promlouvá k lidem. Mluví a myslí stejným jazykem jako obyčejný lid, jednoduchým, který všichni dobře znají z televize, plným odkazů na „sny“, „zázraky“ a symboly a často doplněným sportovními metaforami.¹⁴¹ Takovým jazykem, kterému každý Ital rozumí. Neobrací se tedy na romantickou a idealizovanou abstraktní komunitu, ale ke konkrétním lidem, občanům Itálie, spotřebitelům a televizním posluchačům. Jeho lid tvoří průměrní těžce pracující Italové, kteří nejsou velmi političtí, ale jsou anti-komunističtí a ctí tradiční katolické a konzervativní hodnoty a „kteří sní o materiálním úspěchu, který by jim umožnil žít takovým stylem, který mu ukazují média“¹⁴². Mluví k reálnému lidu, který je v protikladu s politickou mocí a intelektuálními elitami. Pravidelně se odkazuje na zdravý rozum a svou politickou charakterizuje jako stranu lidí se zdravým rozumem a dobrou vůlí. Forza Italia je „stranou liberální, stranou lidovou a liberálně demokratickou, je stranou katolickou, ale ne konfesionální, je stranou nacionální, ale ne centralistickou. (...) je stranou lidu, stranou lidu se zdravým rozumem, lidu dobré vůle, stranou Italů, kteří cítí v srdci lásku k druhým a ke své zemi, stranou Italů, kteří milují svobodu“¹⁴³. Myšlenka ctností dobrého lidu a idea dobrého života je zhmotněna na stránkách brožury *Una Storia Italiana*, která byla rozeslána v barevném provedení do milionů domácností všech Italů v rámci volební kampaně před volbami v roce 2001.¹⁴⁴ *Il Cavaliere* (rytíř) Berlusconi zde na svém vlastním příkladu připomíná základní ctnosti a pozitivní kvality: smysl pro povinnost, lásku k práci, schopnost obětovat se, respekt k danému slovu a rodině. Za umného použití fotografií a symbolismu prezentuje příběh muže, který si na svá studia vydělávat zpěvem na lodi a který i přes získané bohatství vede jednoduchý život. Fotografie mají ukazovat Berlusconiho jako bytost nadřazenou, skoro až božskou, která je vtělena do těla obyčejného člověka. Ukazují Berlusconiho, jak ve své zahradě drží v ruce květinu

¹⁴¹ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 115,

¹⁴² *Ibidem*, s. 115-116.

¹⁴³ Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 41. Pozn. překlad autorky.

¹⁴⁴ Mola, Giancarlo: Berlusconi: "La mia biografia in tutte le famigli italiane", *La Repubblica*, 11. dubna 2001. [cit. 25. června 2013]

Dostupné z: <http://www.repubblica.it/online/politica/campagnacinque/libro/libro.html>

(symbol čistoty a altruismu) nebo jak celý oblečený do bílého drží za ruku svého syna Luigiho (podle některých metafora jeho vztahů k lidu, který vede za ruku k lepším zítřkům, bílá symbolizuje jednoduchost, nevinnost).¹⁴⁵ V rétorice nechybí křesťanské odkazy a důraz na ochranu slabých, opuštěných, nezaměstnaných, starých a všech těch, kteří jsou nejvíce znevýhodněnými. „*Věříme [my všichni] v hodnoty naší tradice křesťanské, v základní hodnoty života, ve společné dobro, svobodu vzdělání, v mír, solidaritu, spravedlnost, toleranci vůči všem včetně našich nepřátel. Věříme zejména v respekt a lásku k těm, kteří jsou nejslabší, v první řadě k nemocným, dětem, starším, utlačovaným.*“¹⁴⁶ V diskurzech se objevuje i důraz na identitu, i když v mnohem menší míře, než u evropských populistických stran a bez anti - imigračních tendencí. Má podobu apelu na jednotu italského národa Berlusconi hovoří o „*stálé jednotě národa, která je bez diskuse, protože pocit jednoty patří k italské kultuře, vědomí a vzpomínkám*“ a o „*naši národní kultuře, kterou celý svět obdivuje a závidí*“¹⁴⁷.

Svoboda musí předcházet státu, a tudíž stát v Berlusconiho pojetí musí být legitimní, demokratický a ne tyranským arbitrem. Musí respektovat a obhajovat svobodu jako hlavní hodnotu, musí „*sloužit občanům a ne naopak*“ a „*občan musí být suverénem*“.¹⁴⁸ „*Chceme, aby sám lid řídil stát, a ne aby lidé byli řízeni státem.*“¹⁴⁹ Politika by byla lepší a měla by větší legitimitu, pokud by přijala více prvků přímé demokracie. Lid je jediným suverénem a veřejné mínění nesmí být ničím omezováno, dokonce ani volenými institucemi. „*Poslední slovo musí mít vždy pouze lid,*“¹⁵⁰ což fakticky znamená, že pokud se podle výzkumů veřejného mínění ukáže, že vláda, parlament nebo prezident nemá důvěru lidu, je oprávněné prohlásit ho za nelegitimní a nahradit ho.¹⁵¹

Programy, se kterými se Forza Italia prezentovala, jsou podle Berlusconiho jednoduché, jasné a oproti programům tradičních politických stran nejsou ideologické. Slibují transparentnost politiky, pořádek a bezpečnost, důraz na rodinu jako základní jednotku společnosti, ochranu potřebných, snižování daní a reorganizace fiskální administrativy, snížení nezaměstnanosti a vytvoření nových pracovních míst, reformu byrokracie a státní správy, méně korupce a kriminality, zvýšení kvality veřejných služeb a další prvky, které jsou vesměs společné i dalším

¹⁴⁵ Mazzoleni, Gianpietro: *La comunicazione politica*. 2004, s. 162.

¹⁴⁶ Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 22. Pozn. překlad autorky.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 23 a s. 22. Pozn. překlad autorky.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 21 a s. 22. Pozn. překlad autorky.

¹⁴⁹ Berlusconi, Silvio: *Discorsi per la democrazia*. 2001, s. 174-175.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 255.

¹⁵¹ Tarchi, Marco: *L'Italia populista*. Dal Qualunquismo ai Girotondi, 2003, s. 172.

stranám podobného typu.¹⁵² Tyto sliby jsou však často nereálné a nesplnitelné, jak je vidět na slavné Berlusconiho smlouvě (*Contratto con gli italiani*), kterou imaginárně uzavřel s Italy 8. května 2011 v průběhu vysílání televizního pořadu *Porta a Porta* a v níž kromě jiného sliboval vytvoření celého milionu nových pracovních míst v průběhu třech let.¹⁵³

Intenzita aspektů, které jsme doposud zdůraznili, se v průběhu Berlusconiho kariéry postupně proměňovala. Většina rysů jeho rétoriky se objevovala konstantně (jako například anti-komunismus, apel na lid, obviňování staré politické elity), jiné postupně zmírnily nebo byly přizpůsobeny aktuální potřebě. Ruzza s Fellou poukazují na Berlusconiho vynikající schopnost změnit pozici podle změny politického kontextu a zacílit svůj populistický hněv jiným směrem, což je znakem jeho silného politického pragmatismu.¹⁵⁴ To je dobře patrné na jeho postoji k justici, kterou v době svého vstupu do politiky a protikorupčních vyšetřování oslavoval, nicméně po zahájení vyšetřování jeho vlastních aktivit začal justici obviňovat jako levicově politicky orientovanou a jako součást komunistického spiknutí.¹⁵⁵ Podle týchž autorů je politický pragmatismu vitální ingrediencí Berlusconiho populismu. Jeho politický styl a rétorika je klasicky populistická, demonizující své politické oponenty a útočící na profesionální politiky, nicméně v kontrastu s tím jeho politické programy, které mají oslovit široké spektrum různorodých skupin voličů (od podnikatelů ze severu, kteří chtějí menší daně a po obyvatele jihu závislé na státu), jsou více pragmatické.¹⁵⁶

3.3.2. Příčiny zrodu populismu v Itálii

Případ Itálie splňuje většinu předpokladů, které byly v první části této práce identifikovány jako ty, které napomáhají vzniku a úspěchu populismu.

Italská demokracie se zrodila s problémem chronického nedostatku legitimacy státu, který souvisí nejen s pozdním sjednocením ale také především s dědictvím téměř dvaceti let autoritářského režimu, který neumožnil zformování zkušené politické elity a hodnot pluralismu. Vztahu mezi občanskou společností a politikou definovaly negativní postoje. Politická kultura

¹⁵² Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. 2000, s. 21-26 a s. 27- 32. Pozn. překlad autorky.

¹⁵³ Forza Italia - *Contratto con gli italiani* (2001).

¹⁵⁴ Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. 2009, s. 116.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 118.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 119-120.

převládající v Itálii po skončení války byla charakterizována nespokojeností s fungováním demokracie, odmítavým postojem společnosti k politice, nedůvěrou v politické elity a vlastní zvolené zástupce a nedůvěrou v instituce a stát jako takový. Neustále se zvyšující příliv legálních i ilegálních imigrantů, zejména z afrického kontinentu ale i dalších chudších zemí zároveň v posledních desetiletích posiloval pocit ohrožení identity a potenciální kulturní krize. Země procházela společenskou, ale i ekonomickou krizí, která následovala po „zlatém věku“ let osmdesátých, ve kterých došlo k přesunu centra ekonomiky od velkého průmyslu směrem k malému a střednímu podnikání. Tato transformace sama o sobě měla za důsledek vlnu obrovské nezaměstnanosti, nicméně byla také v rozporu s neustálým zvyšováním daní a financováním sociálního státu, který však neznamenal lepší veřejné služby a proti kterému směřoval populistický apel na hodnoty pracujícího lidu a malých a středních podnikatelů.

Politická krize, která v Itálii po dlouho dobu přetrvávala, vyvrcholila korupčním skandálem, který zemi zachvátil v první polovině devadesátých let. Velmi rychlý rozpad stranického systému a diskreditace valné části politické elity, vytvořily dostatečné politické předpoklady, které v kombinaci s ideologickými a společensko – ekonomickými faktory vytvořily prostor pro vznik nových anti - politických a anti - stranických subjektů, které se v populistickém duchu prezentovaly jako jediná možná alternativa proti zkorumpované vládnoucí elitě. Tyto nové subjekty, mezi nimiž vyniká právě Forza Italia, podpořené silným vlivem médií na politiku, se od tradičních politických stran velmi odlišují, nejen organizačně, ale i obsahově. Jsou charakterizovány volnými strukturami, vysokou mírou personalizace mocí, velkou rolí charismatického vůdce a populistickou rétorikou.

4. Závěr

Hlavním cílem této práce bylo ověřit původní hypotézu, že Silvio Berlusconi je pragmatickým politikem, jehož politika a zejména politický styl vykazují výrazné rysy populismu. Pokusili jsme se odpovědět na otázku, zda lze Silvia Berlusconiho vzhledem k teoretickému konceptu populismu považovat představitele populismu, a tedy zda splňuje definiční kritéria, která uvádějí jednotliví autoři zabývající se tímto konceptem. V úvodní, teoretické části práce byl poskytnut komplexní náhled na jednotlivé vybrané definice populismu, na jeho základní charakteristiky a příčiny, které jeho vznik umožňují. Na tomto teoretickém základě jsme se potom ve druhé části pokusili tato definiční kritéria aplikovat na specifický případ Itálie a konkrétní politický styl Silvia Berlusconiho prostřednictvím analýzy konkrétního politického kontextu Itálie, pozadí mediálního a politického úspěchu Berlusconiho, jeho politické strany Forza Italia a jejích programů a projevů jejího politického lídra. Určili jsme základní charakteristiky, které jsou společné všem nastíněným definicím populismu a přijali tezi, že populismus je širokým konceptem, který lze aplikovat na politickou ideologii, strategii, diskurzivní styl nebo rétoriku. Základními definičními znaky populismu, které jsme si určili v první části práce, jsou následující:

- důraz na jednotný lid jako idealizovanou komunitu a suveréna, s nímž se populisté ztotožňují a jehož zájmy zastupují,
- myšlenka, že stávající elity (zkorumpovaní profesionální politikové, ale i elity z akademické a mediální sféry), které tvoří protiklad k obyčejnému lidu, zrazují zájmy lidu a nejsou schopny je adekvátně reprezentovat, a tedy silná averze vůči stávajícím elitám a jejich hodnotám,
- výjimečná role charismatického vůdce a jeho tendence zdůrazňovat na jedné straně svou příslušnost k lidu jako „jednoho z nich“ a na straně druhé své výjimečné schopnosti a kapacity, které ho činí způsobilým artikulovat zájmy lidu,
- obhajoba ryzího typu demokracie, kde by byl lid znovu suverénem a vykonavatelem moci, což se pojí s negativním vztahem a despektem vůči institucím a formálním pravidlům zastupitelské demokracie a upřednostňováním prvků přímé demokracie.

Z předchozí analýzy politické strategie a politického stylu Silvia Berlusconiho vyplývá, že jeho politika i politika jeho koaličních partnerů tato definiční kritéria bezpochyby splňují. V politických projevech Silvia Berlusconiho najdeme časté odkazy na lid, jako jediného suveréna v zemi, se kterým se plně ztotožňuje. Prezentuje se jako jeho jediný schopný vůdce, oplývající výjimečnými schopnostmi a kvalitami, které ho k této roli opravňují. Staví se negativně proti zkorumpovaným elitám nejen z řad politiků, ale i soudců a jiných veřejných osobností a zároveň se prezentuje jako jediná alternativa vůči komunistické hrozbě. Obhajuje přiblížení politiky veřejnosti, lidu, kterému má stát sloužit a v němž mají mít občané nejvyšší a ničím neomezenou moc, což je patrné z jeho častého apelu na lid a negativního postoje k tradičním politickým institucím.

Politický úspěch Berlusconiho musíme chápat v historickém kontextu italské politické historie. Jeho fenomén byl odpovědí na dlouhotrvající krizi státu a otřesení důvěry občanské společnosti v konvenční politiku a tradiční politické strany, která vyvrcholila právě v letech 1992-1994. Využil příležitosti a situace, kdy kolaps dominantní Křesťanské demokracie a krize identity italské levice otevřely prostor pro novou alternativu. Nabídl postmoderní alternativu, která by nahradila tradiční vztah mezi občanem a politikou prostřednictvím nových globálních médií a vytvořil naprosto nový typ politické strany, vedené spíše podle obchodního modelu a vzoru firmy s velmi volnými strukturami. Byla to populistická odpověď, protože apelovala přímo na lid jako konzumenty a jediného legitimního suveréna, přičemž však zároveň posouval hranice nejen formální demokratické politiky, ale také legality a konstitučního vládnutí.¹⁵⁷ Takovýto postmoderní populismus představuje obrovskou výzvu a hrozbu tradiční politiky, neboť nerespektuje žádná ústavní omezení názoru většiny a podřazuje veřejné zájmy zájmům soukromým (jeho vlastním). Berlusconiho populismus se však výrazně odlišuje od ostatních případů italského populismu, zejména od etnicky laděného populismu Ligy severu a Umberta Bossiho.

Dospěli jsme k závěru, že jeho politický styl a rétorika jsou bezesporu populistické, nicméně jeho politika vykazuje mnohem větší míru pragmatismu. V politických programech jeho politické strany (Forza Italia, později Popolo della Libertà) a konkrétních politických opatřeních chybí důraz na známá populistická témata. Berlusconi nikdy nezastával otevřeně anti – imigrační, xenofobní či proti evropské postoje, což je do velké míry dáno tím, že „lid“ v jeho pojetí

¹⁵⁷ Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. 2005, s. 13.

zahrnoval všechny občany Itálie – tedy lid sestávající se z různých společenských tříd, různých geografických oblastí i různých politických názorů.

Seznam použitých zdrojů

Odborné publikace

- Abedi, Amir: *Anti-Political Establishment parties. A Comparative Analysis*. London, New York: Routledge, 2004.
- Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Andrews, Geoff: *Not a Normal Country. Italy After Berlusconi*. London: Pluto Press, 2005.
- Arditi, Benjamín: *Politics on the Edges of Liberalism. Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.
- Bardi, Luciano: Party Responses to Electoral Dealignment in Italy. In: Mair, Peter - Müller, Wolfgang C. - Plasser, Fritz (eds.): *Political Parties & Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2004, s. 111-144.
- Berezin, Mabel: *Illiberal Politics in Neoliberal Times. Culture, Security and Populism in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Betz, Hans-Georg - Immerfall, Stefan (eds.): *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. New York: St. Martin's Press, 1998.
- Betz, Hans-Georg: *Radical right-wing populism in Western Europe*. New York: St. Martins Press, 1994.
- Caiani, Manuela - della Porta, Donatella - Wagemann, Claudius: *Mobilizing on the extreme right. Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Canovan, Margaret: Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 25-44.
- Canovan, Margaret: *The People*. Cambridge: Polity Press, 2005.
- dalla Chiesa, Nando: *La fantastica storia di Silvio Berlusconi. Dell'uomo che portò il paese in guerra senza avere fatto il servizio militare*. Milano: Melampo, 2004.

- Eatwell, Roger - Mudde, Cas (eds.): *Western democracies and the extreme right challenge*. London: Routledge, 2004.
- Gibelli Antonio: *Belusconi passato alla storia. L'Italia nell'era della democrazia autoritaria*. Roma: Donzelli, 2010.
- Ginsborg, Paul: *A History of Contemporary Italy*. London and New York: Penguin Books, 1990.
- Ginsborg, Paul: *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State 1980 – 2001*. London and New York: Penguin Books, 2001.
- Ginsborg, Paul: *Silvio Berlusconi. Television, Power and Partimony*. London: Verso, 2005.
- Harrison, Sarah - Brutter, Michael: *Mapping Extreme Right Ideology. An Empirical Geography of the European Extreme Right*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Hine, David: *Governing Italy. The politics of Bargained Pluralism*. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Ignazi, Piero: *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Ionescu, Ghita - Gellner, Ernest (eds.): *Populism. It' s Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969.
- Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest: Introduction. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It' s Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, s. 1-5.
- Ionescu, Ghita: Eastern Europe. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It' s Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, s. 97-121.
- Kitschelt, Herbert (s McGann, Anthony): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1995.
- Laclau, Ernesto: *On Populist Reason*. London: Verso, 2005.
- Lepre, Aurelio: *Storia della prima repubblica. L'Italia dal 1943 al 2003*. Bologna: Il Mulino, 2004.
- Lukacs John: *Democracy and Populism. Fear & Hatred*. New Haven and London: Yale University Press, 2005.

- Marletti, Carlo A.: *La repubblica dei media. L'Italia dal politichese alla politica iperreale*. Bologna: Il Mulino, 2010.
- Mastropaolo, Alfio: *La mucca pazza della democrazia. Nuove destre, populismo, antipolitica*. Torino: Bollati Boringhieri, 2005.
- Mazzoleni, Gianpietro: *La comunicazione politica*. Bologna: Il Mulino, 2004.
- Mazzoleni, Gianpietro: Populism and the Media. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 49-64.
- Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Mény, Yves - Surel, Yves: *Populismo e Democrazia*. Bologna: Il Mulino, 2004.
- Mény, Yves - Surel, Yves: The Constitutive Ambiguity of Populism. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 1-21.
- Merkl, Peter H. - Weinberg, Leonard (eds): *Right-wing Extremism in the Twenty-First Century*, London: Frank Cass, 2003.
- Mignone, Mario B.: *Italy today. Facing the Challenges of the New Millennium*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., 2008.
- Mouffe, Chantal: The "End of Politics" and the Challenge of Right-wing Populism. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, 2005, s. 50-71.
- Mudde, Cas: *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Mudde, Cas: *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Ociepka, Beata (ed.): *Populism and Media Democracy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, 2005.
- Panizza, Francisco: Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, 2005, s. 1-31.
- Pasquino, Gianfranco: Populism and Democracy. In Albertazzi, Daniele - McDonnell,

- Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 15-29.
- Roncarolo Franca: *Leader e media. Campagna permanente e trasformazioni della politica in Italia*. Milano: Guerini, 2008.
 - Ruzza, Carlo - Fella, Stefano: *Re-inventing the Italian Right. Territorial politics, populism and "post-fascism"*. London: Routledge, 2009.
 - Shin Michael E. - Agnew John A.: *Berlusconi's Politics. Mapping Contemporary Italian Politics*. Philadelphia: Temple University Press, 2008.
 - Stille, Alexander: *Sack of Rome. Media + Money + Celebrity = Power = Silvio Berlusconi*. London and New York: Penguin Books, 2007.
 - Taggart, Paul: Populism and the Pathology of Representative Politics. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 62-80.
 - Taggart, Paul: *Populism*. Buckingham: Open University Press, 2000.
 - Tarchi, Marco: Italy: Country of Many Populisms. In Albertazzi, Daniele - McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 84-99.
 - Tarchi, Marco: *L'Italia populista. Dal Qualunquismo ai Girotondi*, Bologna: Il Mulino, 2003.
 - Tarchi, Marco: Populism Italian Style. In Mény, Yves - Surel, Yves (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 120-138.
 - Travaglio, Marco - Gomez, Peter: *Le mille balle blu*. Milano: Rizzoli, 2006.
 - Veltri, E., Travaglio, M. *L'odore dei soldi. Origini e misteri*. Roma: Editori riuniti, 2009.
 - Wiles, Peter: A Syndrome, not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, s. 166-179.
 - Worsley, Peter: The Concept of Populism. In Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.): *Populism. It's Meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, s. 212-250.
 - Yannis, Stavrakakis: Religion and Populism in Contemporary Greece. In Panizza, Francisco (ed): *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, 2005.

- Young, Charles: *Impunity. Berlusconi's goal and its consequences*. Oxford: The Headington Press, 2010.

Články v odborných časopisech

- Abts, Koen - Rummens, Stefan. Populism versus Democracy. *Political Studies*, vol. 55 (2007), s. 405-424.
- Arditi, Benjamín. Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan, *Political Studies*, vol. 52 (2004), no. 1, s. 135–143.
- Betz, Hans-Georg. Exclusionary Populism in Austria, Italy and Switzerland, *International Journal*, vol. 56 (2001), no. 3, s. 393–419.
- Betz, Hans-Georg. The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populism in Western Europe, *Comparative Politics*, 25(4), 1993, s. 413–27.
- Canovan, Margaret. Populism for political theorists? *Journal of Political Ideologies*, vol. 9 (2004), no. 3, s. 241–252.
- Canovan, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, vol. 47 (1999), no. 1, s. 2–16.
- Curran, Giorel. Mainstreaming Populist Discourse: the race-conscious legacy of the neo-populist parties in Austria and Italy, *Patterns of Prejudice*, vol. 38 (2004), no. 1, s. 37-55.
- Edwards, Phil. The Berlusconi Anomaly: Populism and Patrimony in Italy's long Transition, *South European Society & Politics*, vol. 10 (2005), no. 10, s. 225-243.
- Mascitelli, Bruno, Zucchi, Emiliano. Expectation and Reality. The Italian Economy under Berlusconi, *Journal of Contemporary European Studies*, vol. 15 (2007), no. 2, s. 129-147
- McDonnell, Duncan. Silvio Berlusconi's Personal Parties. From Forza Italia to the Popolo Della Libertà, *Political Studies*, vol. 61 (2013), s. 217-233.
- Mudde, Cas. The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*, vol. 39 (2004), no. 4, s. 541–563.
- Paolucci, Caterina. The nature of Forza Italia and the Italian transition, *Journal of Southern Europe and Balkans*, vol. 8 (2006), no. 2, s. 163-78.
- Pasquino, Gianfranco. Populism and Democracy, *Italian Studies Seminar Series*. The Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies, Washington, D. C., Bologna,

Nanjing. no. 3, 2005.

- Raniolo Francesco. The Forza Italia: A Leader with a Party, *South European Society & Politics*, vol. 11 (2006), no. 3-4, s. 439-455.
- Schmitter Philippe C.: A Balance Sheet of the Vices and Virtues of Populisms, paper prepared for The Challenge of the New Populism conference, 10–11 May 2006, Sofia, Bulgaria.
- Taggart, Paul. Populism and Representative Politics in Contemporary Europe, *Journal of Political Ideologies*, vol. 9 (2004), no. 3., s. 269–288.
- Taguieff, Pierre-André. Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes, Vingtième Siècle. *Revue d'histoire*, vol. 56 (1997), s. 4-33
- Urbinati, Nadia. Democracy and Populism, *Constellations*, vol. 5 (1998), no. 1, s. 110-124.

Novinové články

- An Italian Story, *The Economist*, 26. dubna 2011. [cit. 26. června 2013]
Dostupné z: <http://www.economist.com/node/587107>
- A survey of Italy. The triumph of populism, *The Economist*, 25. července 2001. [cit. 28. června 2013]
Dostupné z: <http://www.economist.com/node/682010>
- Di Caro, Paola. Berlusconi: Sono un leader mondiale, *Il Corriere della Sera*, 8 března 2001. [cit. 26. června 2013]
Dostupné z:
http://archiviostorico.corriere.it/2001/marzo/08/Berlusconi_sono_leader_mondiale_co_0_0103085997.shtml
- Fit to run Italy?, *The Economist*, 26. dubna 2011. [cit. 26. června 2013]
Dostupné z: <http://www.economist.com/node/593654>
- Gnoli, A. Populismo. Un nuovo spettro si aggira per il mondo, *La Repubblica*, 12 listopad 2003. [cit. 24. června 2013]
Dostupné z: <http://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2003/11/12/un-nuovo-spettro-si-aggira-per-il.html>
- Mafai, Miriam: Andate in via Caetani, c'è una Renault rossa. *La Repubblica*, 10. května 1978. [cit. 25. června 2013]

Dostupné z: <http://www.repubblica.it/online/album/settantotto/mafai/mafai.html>

- Mola, Giancarlo: Berlusconi: "La mia biografia in tutte le famiglie italiane", *La Repubblica* 11. dubna 2001. [cit. 25. června 2013]

Dostupné z: <http://www.repubblica.it/online/politica/campagnacinque/libro/libro.html>

- Sartori, Giovanni: Populismo Costituzionale, *Il Corriere della Sera*, 9. září 2010. [cit. 24. června 2013]

Dostupné z:

http://archiviostorico.corriere.it/2010/settembre/09/POPULISMO_COSTITUZIONALE_co_8_100909023.shtml

Programové a stranické materiály

- Berlusconi, Silvio: *L'Italia che ho in mente*. Milano: Mondadori, 2000.
- Berlusconi, Silvio: *Discorsi per la democrazia*. Milano: Mondadori, 2001.
- Forza Italia - Contratto con gli italiani (2001)
- PdL - Il programma del Popolo della Libertà - Sette missioni per il Futuro dell'Italia (2008) Volební program.

Ostatní

- Berlusconi, Silvio. Discesa in campo. In: *Youtube* [online]. 26. ledna 1994 [cit. 26. června 2013].

Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=B8-uIYqnk5A>

- Elektronický archiv výsledků voleb Ministerstva vnitra Itálie.

Dostupný z: <http://elezionistorico.interno.it/>

- Oficiální internetové stránky italské vlády.

Dostupné z: <http://www.governo.it/index.asp>

Poznámka k rozsahu práce

Závěrečná podoba textu je redigována tiskovými charaktery Times New Roman o velikosti 12 bodů s řádkováním 1,5. Rozsah textu bez úvodních náležitostí daný počtem znaků vč. mezer podle počítání textového editoru MS Word činí **112 979 znaků**, tedy cca 62,8 normostran (132 965 znaků a cca 74 normostran včetně poznámkového aparátu).